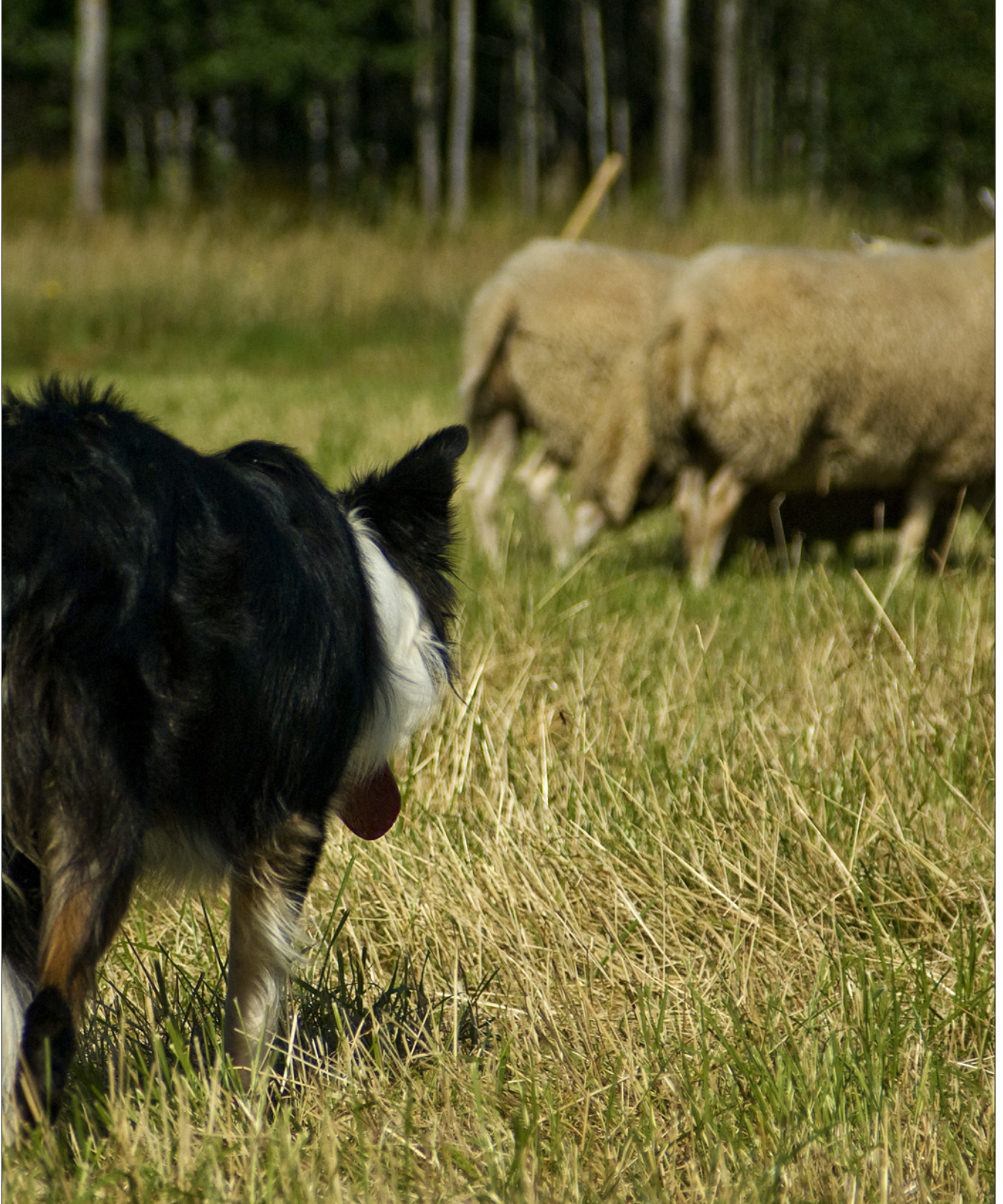


Ottar

Allemannsrettens omstridte natur

3 · 2024 · Nr. 349 · Årgang 70



UiT Norges arktiske universitetsmuseum



Iver Jåks i arbeid under bygging av utstillingen SAMEKULTUREN ved Tromsø Museum, desember 1968.

Digitalisert (+utsnitt) fra 4x5» s/hv negativfilm. (TSFF1060)

Foto: Olga Kvalheim

Ansvarlig redaktør:

Lena Aarekol

Fagredaktør:

Anita Maurtad

Hefteredaktør:

Arvid Viken

Manuskript og tips om tema,
bes sendt til:

Ottar, Norges arktiske universitets-
museum, PB 6050, Langnes,

9037 Tromsø

Tlf. 77 64 40 00

E-post: ottar@uit.no

Ottar digitalt:

<https://septentrio.uit.no/ottar>

Ottar utgis av Norges arktiske universitetsmuseum
og akademi for kunstfag
UiT Norges arktiske universitet
Utkommer med 4 hefter i året. Årgang 70.

Grafisk produksjon og trykk:

Grafiske tjenester, UiT Norges arktiske universitet.

Den digitale utgaven av dette heftet er tilgjengelig på

<https://doi.org/10.7557/ottar.7032024>

Redaksjonen er ikke ansvarlig for den enkelte forfatters synspunkter.

Alle tekstene i dette Ottar-heftet er lisensiert med [CC BY 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/). Den enkelte artikkelforfatter er opphaver. For informasjon om gjenbruksvilkår for de enkelte illustrasjonene, følg lenker i bildeteksten.

ISSN 2704-0933 (online)

ISSN 0030-6703 (trykt utgave)



Ottar

Allemannsrettens omstridte natur

Populærvitenskapelig tidsskrift fra Norges arktiske universitetsmuseum nr. 349 · 2024

Ottar sa til Herren sin, Alfred konge, at han budde lengst nord i landet ved Vesthavet. Han sa at landet likevel var mykje lenger mot nord, men at det er heilt ubygt. Einast på nokre få stader her og der held finnar til. Om vinteren driv dei med jakt og om sommaren med fiske ved havet.

Slik begynner fortellingen til den nordnorske høvdingen Ottar. Omkring 890 foretok han en reise til England, og ga Kong Alfred en beretning om Nord-Norge og om en ferd langs kysten til Kvitsjøen. Beretningen ble føyd inn i kong Alfreds oversettelse av Orosius' verdenshistorie. Inspirert av den gamle håløyghøvdingens nysgjerrighet og fortellerglede, har OTTAR siden 1954 trykt artikler om nordnorsk og arktisk natur, kultur og samfunnsliv.

Forside:
Foto: Mostphotos

Bakside:
Foto: Ole Magnus Rapp

Innledning	
Arvid Viken.....	2
https://doi.org/10.7557/ottar.7636	
Med et nøkternt forhold til natur. Omtanke i naturkrisenes tid	
Brynhild Granås.....	4
https://doi.org/10.7557/ottar.7637	
Høsting til nytte og fest	
Kirsti Pedersen Gurholt.....	10
https://doi.org/10.7557/ottar.7638	
Allemannsretten i lys av statlig annekteringspraksis i Sápmi	
Arvid Viken og Jan Åge Riseth.....	15
https://doi.org/10.7557/ottar.7639	
Hvorfor er folk så sinte? Konflikter mellom allemannsrett og beiterett	
Gaute Svensson.....	21
https://doi.org/10.7557/ottar.7640	
Kontroverser og forvaltning – laksefiske, sauehold og hundekjøring i Nordreisa	
Arvid Viken.....	25
https://doi.org/10.7557/ottar.7641	
Småbruket – ein anakronisme i reiselivets tid	
Bjørn Egil Flø.....	31
https://doi.org/10.7557/ottar.7642	

Allemannsrettens omstridte natur

<https://doi.org/10.7557/ottar.7636>

Dette Ottar-heftet handler om naturbruk i lys av sedvaner, tradisjoner og nye trender som utfordrer allemannsretten, et prinsipp lovfestet i friluftsloven fra 1957. Loven gir alle tilgang til norsk utmark. Blant dagens utfordringer er at det i dag er langt flere brukere enn den gang loven ble vedtatt, og at ny teknologi og nye ferdselsmåter utgjør et press på natur og lokalsamfunn. Derfor er naturbruk til tider preget av friksjoner og motsetninger. Artiklene er skrevet innen et prosjekt som er kalt «Allemannsrettens omstridte natur», finansiert av Norges forskningsråd.

I henhold til norsk lov er utmark et fellesgode som begrenser grunneiernes råderett. Vi har alle samme tilgangsrett til utmark. Prinsippet er forskjellig fra det som gjelder for allmenninger hvor rettigheter er knyttet til at man bor eller driver næring i et avgrenset område. I dag er prinsippet og retten utfordret av økt trafikk – flere som utøver friluftsliv og flere turister. Økningen skyldes blant annet befolkningsvekst, økt mobilitet og at flere dyrker turlivet, men også nye praksiser, som for eksempel sykling – også el-sykling, nye ski-, luft- og vannaktiviteter, og noen steder også motorisert ferdsel. Aktivitetene betyr slitasje på naturen, påvirkning av lokalsamfunnene som besøkes og forringet trivsel både for lokalbefolkning og besøkende når for mange oppholder seg på samme sted samtidig. Begreper som masseturisme og overturisme fanger opp disse tendensene. I dette heftet av Ottar eksemplifiseres og diskuteres noen av utfordringene ved dagens praktisering av friluftsloven og allemannsretten; hvordan vi innenfor denne rammen interagerer med naturen, hvordan vi utnytter den, hvordan vi dominerer den, hvordan naturbruk gir grunnlag for kontroverser, og hvordan politikken styrer bruken av utmarka på måter som kan være til skade for både mennesker og annet liv.

Fra gammelt av sikret allemannsretten at ferdafolk kunne ta seg fram og overleve på sine reiser, fortrinnsvis til fots eller til hest, og at folk som selv ikke eide grunn kunne høste av naturen der de bodde. Prinsippet ble tatt inn i lovverket av Magnus Lagabøte allerede på 1200-tallet. De som bodde nær utmarksområder hadde de fleste steder slike rettigheter basert på gamle sedvaner. Derfor gagner allemannsretten først og fremst reisende og byfolk. Det var også byfolk, embetsmenn og forretningsfolk, menn fra Oslos overklasse, som i 1868 etablerte Den norske turistforening og begynte å tilrettelegge stier og hytter i den sørnorske fjellheimen og i Nordmarka. Enkelte steder har lokalbefolkningen tid om annen anklaget friluftslivsfolket for å beslaglegge

utmark som de anser som bygdene beite- og høstingsområder. Det finnes også undersøkelser som viser at man i beitenæringene føler seg tilsidesatt av forvaltningsmyndighetene av hensyn til friluftslivet.

Med rettigheter følger ofte plikter. Så også når det gjelder allemannsretten. Vi har blant annet plikt til å ta hensyn til andre, fare varsomt fram, og å respektere regler for telting. Kommunene kan vedta begrensninger i rettighetene, gjennom å regulere, for eksempel sette opp sperrer eller avkreve en avgift. Kommunene og andre kan også tilrettelegge for friluftsliv. Staten har lenge vært en pådriver for dette, først og fremst av folkehelsehensyn. Men det er ofte et tveegget sverd; man tilrettelegger for å løse et problem, men skaper nye, og som regel øker trafikken.

Dette Ottar-heftet rommer seks artikler. I den første spør Brynhild Granås om vi som bor i nord egentlig bryr oss om naturen, men viser også hvordan kontakt mellom dyr og mennesker er en del av folks hverdagsliv. I den neste artikkelen drøfter Kirsti Pedersen Gurholt hva friluftslovens begrep «allmenhetens høstingsrett» (§ 5) har betydd og betyr for opplevelsen av natur og friluftsliv. I artikkelen deretter analyserer Arvid Viken og Jan Åge Riseth hvordan dagens press på reindrifta reflekterer statlig landannektering over flere hundre år, og hvordan allemannsretten i dag har tilsvarende karakter.

I de tre siste artiklene omtales en konflikt i Kjellerskogen i Nordreisa kommune – mellom saueiere og hundekjørere. Kommunen har flere ganger blitt anmodet om å regulere området, men har avslått det hver gang. Sauebøndene stevnet derfor kommunen og hundeklubben for retten. Saka endte i Høyesterett som i 2022 fastslo at kommunen ikke kan unnslå seg å regulere dersom noen krever det. I sin artikkel anvender Gaute Svensson et antropologisk blikk på denne konflikten, og viser hvordan den endte i en

akselererende prosess. I den neste artikkelen sammenlikner Arvid Viken forvaltningen i Kjellerskogen med forvaltningen av laksefisket i Reisaelva. I den siste artikkelen viser Bjørn Egil

Flø hvordan konflikten kan knyttes til de siste tiårs jordbrukspolitik.

Arvid Viken
hefteredaktør



Moderne reindrift: foring og industrielle utfordringer. Foto: Ole Magnus Rapp

Med et nøkternt forhold til natur. Omtanke i naturkrisenes tid

Brynhild Granås

<https://doi.org/10.7557/ottar.7637>

Plikten til å bruke allemannsretten «hensynsfullt og med tilbørlig varsomhet», omhandler også planter og dyr. Når denne artikkelen utforsker spørsmålet om hvordan vi egentlig bryr oss om natur i nord, er hverdagslivet utgangspunktet. Verdier folk tillegger flora og fauna, forteller om en omtanke som følger av et nært, men uromantisk forhold til natur. Det betyr likevel ikke at livet i den nordlige naturen er uten sine «magiske» øyeblikk.

På en tur i Finnmark fortalte en eldre kvinne meg en uforglemmelig måsehistorie. Som vanlig hadde et gråmåsepar dette året ordnet seg reir på låvetaket hennes. En morgen hun satt ved kjøkkenvinduet og drakk kaffe, la hun merke til at måsen flaksa unormalt mye rundt der ute. Den virket urolig der den for fram og tilbake mellom gårdsplassen og den gamle låvebrua. Hun visste at kyllingene var klekket og snart skulle ut av reiret. Etter hvert demret det for henne at det kunne være ungene det sto om – hadde noen falt ned mellom sprekkene og blitt fanget under

låvebrua? Ba måsen henne om hjelp? Kvinnen bestemte seg straks for å bistå. Først fant hun fram en kjele fra kjøkkenskapet. Så satte hun kjelen på hodet som beskyttelse, før hun snek seg ut ytterdøra og bevegde seg forsiktig over gårdsplassen, i retning låven. Framme ved låvebrua stavra hun seg forsiktig ned på kne, fortsatt med et godt grep om kjelen på hodet med den ene hånda. Måsen klagde over henne, men holdt seg litt på avstand. Jo da, der romsterte det en måsekylling under bordplankene. Kvinnen stakk den ledige handa ned i ei sprekke og lirka kyllingen ut, før hun raskt slapp



I sittende positur slår gråmåsen vingene ut, slik Finnmarks-kvinnen så den fra kjøkkenvinduet.
Foto: Kjell Fjørtoft, Norges arktiske universitetsmuseum

den fri, kom seg på beina og for over gårdsplassen og inn i huset igjen. Vel tilbake ved kjøkkenvinduet så hun måsen sitte fornøyd på strømlodinga som hang i en slak bue mellom huset og låven. Den kikket ned på henne. Med ett slo den begge vingene ut og flakset med dem et par-tre ganger (se bilde side 4), uten å lette fra strengen. Du verden, tenkte hun, den takker meg for hjelpa!

I anledning dette nummeret av Ottar om allemannsretten, utforsker jeg spørsmålet om hvordan vi som bor i den nordlige delen av landet egentlig bryr oss om natur. Friluftsløven presiserer at alle som bruker allemannsretten er pliktige til å opptre «hensynsfullt og med tilbørlig varsomhet» også overfor dyr og vegetasjon. Striden vi ser rundt bruken av allemannsretten i dag handler med andre ord også om folks omtanke for natur.

Utgangspunktet mitt for å skrive om dette er dagliglivet og livshistoriene våre, og ikke offentlig forvaltning og politikk. Med det retter jeg oppmerksomhet mot et kulturelt og moralsk nivå som folks naturerfaringer kan fortelle om. Det er mange som sitter på erfaringer med å samhandle med dyr, som i måsehistorien ovenfor. Ikke sjelden handler slike opplevelser om folk som på forskjellig vis forsøker å hjelpe dyr. Hekkeplasser snekres og rigges, og rever og fugler mates; elger har blitt berget fra drukningsdøden, og foreldreløse oterunger har vært invitert innomhus og ivaretatt som hundevalper. Kvinnen som hjalp måsen, opplevde at det var fuglen som tok kontakt med henne. At dyr i nød henvender seg til folk for å få hjelp, kan forstås som noe instinktivt og som en stimuli-respons-reaksjon som er forhåndsprogrammert fra naturens side. Selve høydepunktet i historien ovenfor, slik kvinnen fortalte meg den, er likevel opplevelsen av at fuglen til slutt takker henne. Det var særlig dette som hadde gjort inntrykk og gjorde opplevelsen til en historie verdt å fortelle. Med det forstår kvinnen måsen nærmest som et moralsk vesen, med sans for «skikk og bruk», og antyder at det finnes et moralsk univers som mennesker deler med andre arter.

Undringsrommet mellom mennesker og dyr

Livet i nord er rikt på muligheter for møter som krysser artsgrensen, der vi har å gjøre med planter, trær og dyr. Dette sammenvevde livet med andre levende tar tydelig form i tradisjonene med reindrift og husdyrhold, men er også del av en hverdag i by og bygd der folk er i kontakt med fugl og fisk, elg og rev, trær og kratt og mye annet. Blant hverdagsdyrene er hundene antagelig de aller tammeste. Selv har jeg gjort etnografisk forskning blant trekkhunder og hundekjørere i langdistanse sledehundekjøring, en praksis folk blant annet kjenner fra Finnmarksløpet. Som i måsehistorien ovenfor har denne forskningen satt

meg på tanker om at det moralske forholdet vårt til tamme versus ville dyr har mange likhetstrekk.

I studien av hverdagslivet i hundegården, observerte jeg et pragmatisk forhold mellom hund og menneske som er preget av prøving og feiling. I dette hverdagslivet utvikler hunder og mennesker kontinuerlig sin evne til å forstå den andre på kryss av artsgrensen. For begge er den andre et vesen de aldri forstår fullt ut, men som de gjerne ønsker å forstå bedre (se bilde side 6). Dette dagliglivet er oppgaverettet og det handler om å kunne samarbeide og mestre fellesoppgaver. I tillegg handler det om å ha det godt i lag i hverdagen, på en plass ulike arter deler.

Jeg tenker om forholdet mellom trekkhunden og hundekjøreren som et undringsrom, der begge stadig lurer på hva den andre egentlig mener med det den gjør – hva betyr lyden, bevegelsen, lukten, osv.? Det er også et rom for å lære gjennom erfaring. Én ting er at et slikt undringsrom antagelig er gjennomgående for et hvert husdyrhold. Mer interessant her er at det kan gjenkjennes i samspill folk kan ha med ville dyr de deler hverdagen med, som i eksempelet med måsen ovenfor.

Å ta det håndfaste ved livet mer på alvor

De siste tiårene har omfanget av forskning på forholdet mellom mennesker og dyr vokst innenfor deler av samfunnsvitenskapen og humaniora. Det samme gjelder forskning på folks forhold til jord, planter, trær, vær og mye annet ved naturen. Noe av det denne forskningen responderer på, er klimakrisen, tapet av naturmangfold og tilhørende etiske spørsmål. Det skjer gjennom studier som vier oppmerksomhet til materielle, praktiske og alt i alt jordnære sider ved måten samfunn utvikler seg på. Mens sosialkonstruktivistisk forskning lenge har konsentrert seg om å avdekke det menneskeskapte ved sosiale fenomener, vender deler av denne forskningstradisjonen seg nå mot dyr, planter, hus, traktorer, fjell, og vær, med et ønske om å ta alt dette håndfaste ved livet mer på alvor.

Filosofen Donna Haraway skriver om hvordan mennesker «blir til sammen med» (*become with*) blant annet dyr vi omgir oss med og teknologier vi bruker. Dyr og ting er ikke bare ytre rekvisita eller kun av symbolsk verdi – også iboende egenskaper ved alt fra brennesle og tjeld til vær og traktorer kan gjøre en forskjell for måten sosiale fenomener tar form. Alt dette vet folk flest, og det er derfor jeg kaller dette en jordnær tilnærming. Det kan likevel være lett å overse hva for eksempel trekkhundens egenskaper i form av dens kropp, vesen og lynne egentlig betyr for hvordan et nytt fenomen i Norge som hundekjøring tar form og utfolder seg. Det er

dette perspektiver som det Haraway presenterer har hjulpet meg til å ta høyde for.

Dette relativt nye teoretiske feltet om mennesker og natur er til tider preget av et fremmedartet og utfordrende språk. For eksempel omtaler forskerne forholdet mellom «mennesker og andre dyr», og ikke mellom «mennesker og dyr». Poenget er blant annet å anerkjenne at mennesker i likhet med «andre *dyr*» er natur, er del av naturen og er gjensidig avhengig av den. Denne anerkjennelsen utfordrer todelingen av verden som dikotomien «menneske versus dyr» skaper. Samtidig utfordrer denne talemåten det menneskesentrerte

ved kulturen vi lever i og politikken som føres overfor natur. Tilsvarende utfordrer teorifeltet skillet mellom «natur og kultur» og en rekke andre grenser språket vårt drar opp, men som ikke alltid stemmer med virkeligheten vi prøver å forstå. Dette er teori som har hjulpet meg til å oppdage og forstå naturpraksiser og «naturkulturer» i nord bedre selv, selv om jeg i denne teksten gjør bruk av et mer vant språk.

Enda en dikotomi i dette feltet er den jeg antydte ovenfor mellom tam og vill. For eksempel regnes hunden som tam og måsen som vill. Men hvor vill er egentlig en måse som ber et menneske



I tillegg til trening, består dagliglivet i hundegården blant annet av samvær rundt rutiner som vanning, føring og plukking av bærs. Foto: artikkelforfatteren

om hjelp? Det skarpe skillet mellom tam og vill stemmer ikke helt med virkeligheten. Den britiske antropologen David G. Anderson mener måten folk i arktiske strøk forholder seg til dyr på skaper en gråson mellom ville og tamme dyr mer enn et klart skille. Hvorvidt dette er særegent for mennesker i arktiske utkanter, lar jeg stå åpent her. Selv om Anderson ikke minst er opptatt av reinen, er påstanden hans om arktiske folk åpenbart gjenkjennelig fra livet i nord, der de som regnes som ville dyr i høyeste grad deler hverdagens rom med folk og husdyr både i byer, tettsteder og bygder.

Når dyr får fram det menneskelige i oss

For elg, spurv, oter og andre gjør det en forskjell – i ulik grad og på godt og ondt – når folk griper inn i livene deres. Når et menneske slenger ei brødiskive til reven, får den stilt sulen. Brødiskiva kan også antyde muligheten for mer mat i vente. Med det blir reven mer tam. Forvaltningsmyndighetene ber noen ganger folk om ikke å mate reven. Faren er at den kan bli for nærgående og til slutt må avlives, blant annet for å beskytte hunder og katter vi allerede lever med. Likevel kan mange ikke dy seg for å gi reven ei håndstrekning.

Et spørsmål er hva artskryssende kontakt som dette gjør med dyret. Et annet er hva det gjør med mennesket. At dyremøter er betydningsfulle ser vi i omfanget av dyrehistorier som deles i godt lag, i lokalavisa og ikke minst i sosiale media, der de har blitt en favoritt og fort «går viralt», jorda rundt. Men hva betyr disse erfaringene for mennesket? Hvis reven på sin side blir mer tam, blir mennesket da mer vilt? Et like relevant spørsmål er antagelig om ikke dyrene heller gjør oss mer menneskelige. Den massive globale spredningen av dyrevideoer gjennom sosiale media, indikerer noe universelt ved dyreefaringer som overskrider kulturelle grenser og nærmest binder selve menneskeheten sammen.

Gjennom direkte kontakt med ville dyr kjenner folk verden «på kroppen». For mennesker kan dyr skape uro og frykt, og de kan vekke irritasjon, sinne og til og med avsky. Det hender dyr hjelper oss og gjør oss takknemlige. Dyr kan begeistre med sin vakre framtoning og fascinere og overraske med alt de gjør og får til. Noen ganger får de oss til å smile, kjenne varme for dem og oppleve et slags fellesskap med dem. Det at dyr beveger oss følelsesmessig på alle disse måtene, minner om plassen de har i en moralsk verden der de også kan vekke vår omtanke for dem. Følelseladede møter med dyr kan lede oss til stadige revurderinger av hva som er rett og galt å gjøre overfor dem. Hva du vil, kan og bør gjøre i forhold til et vilt dyr er ikke bare politisk besluttet og angitt i lovtekster, men er regulert av et moralsk kompass som sitter i kroppen og har tatt form gjennom livserfaringer.

Det moralske kompasset til kvinnen ved kjøkkenvinduet i Finnmark er formet av et langt liv med måser og mange andre arter, og det fikk henne opp av stolen og ut for å hjelpe. Som del av et slikt moralsk univers er det kanskje ikke så rart at man er åpen for å ta imot takk fra en annen art.

Pragmatikk og omtanke – avhengighet og forpliktelse

Den kanskje viktigste kontaktflaten mellom folk, dyr og planter, er gjennom maten. Også denne kontakten binder mennesker moralsk til naturen. Den som kjenner seg avhengig av naturen som mat, vil også kjenne seg forpliktet til å vise omtanke for naturen. Dette utgangspunktet for å bry seg om natur, som blant annet kommer til uttrykk i rovdyrdebatten, er like følelselada som det er pragmatisk. Ikke minst er dette viktig i en spredt-bygd og ruralt preget landsdel som Nord-Norge, der relativt mange fortsatt har nære bånd til både primærnæringene og til husholdsøkonomiske tradisjoner og følger med på endringer i naturen rundt seg.

Filosofen Maria Puig de la Bellacasa har vært opptatt av hvordan omtanke for natur utvikler seg blant dem som praktiserer et forhold til natur gjennom dyrkingspraksiser. Puig de la Bellacasa får meg til å tenke på reindriftsutøvere og sjarkfiskere, småbrukere og sauebønder, bær-, sopp- og tangplukkere og jegere. Som med dyrkerne Puig de la Bellacasa har studert, er alle disse i en mer hverdagslig kroppslig kontakt med natur, enten det er på jobb eller i fritida. Der utvikler de erfaring og kunnskap gjennom stadig kontakt med andre arter, basert på praksiser som tydeliggjør en gjensidig avhengighet med og forpliktelse overfor naturen som livene deres er del av.

Kunnskap om naturen som følger med dette hverdagslige gir næring til moralske refleksjoner og til nye avveininger av hva det er riktig og viktig å gjøre i forhold til naturmiljøet. De moralske linjene jeg her viser til, er omfattende og sammensatte i Nord-Norge og overskrider det denne artikkelen gir rom for å utforske. Blant annet griper de inn i diskusjoner om moralske naturpraksiser og etnisitet. Mitt avgrensede poeng her er å få fram at mennesket som nyttiggjør seg naturen som kilde til mat på ingen måte er ekskludert fra et artsoverskridende moralsk univers, selv om dyr og vekster bøter med livet i slike møter. Denne kontaktflaten utgjør tvert imot et særlig viktig grunnlag for menneskers avveininger av hva det er rett og galt å gjøre i naturen de er del av som innbyggere i nord.

Naturen og stedfelleskapet

Det å bry seg om natur handler også om stedstilhørighet. I ett av mine aller første forskningsprosjekter intervjuet jeg en ung mann om livet hans på et tettsted i Nord-Norge. Han mente friluftslivet var viktig for følelsen hans av tilhørighet og tilfredsheten han opplevde med å bo akkurat der. Noe av det han drev med var ferskvannsfiske. På en fottur i marka uten fiskestanga, oppdaget han en gang en ørret som sto nede i vannet i det han trødde over ei lita elv. Den gyttte antagelig. Han stoppet opp, sto over den og betraktet fiskeryggen mens han funderte litt, før han som ved en innskytelse stakk handa ned i vannet, grep om fisken og trakk den opp. Det var en solid ørret, forsto jeg. I ettertid hadde han kjent på en gnagende samvittighet – hadde han gjort urett mot fisken?

Hvorfor fortalte han meg dette? På denne tida var jeg ikke i stand til å ta tak i historien hans, men jeg glemte den aldri. I dag, etter noen år med forskning på landskapspraksiser i nord, gir historien hans mye mening for meg. Det å være en aktiv naturbruker innebærer møter som aktiverer det moralske fellesskapet med dyr. Som

med mannen med ørreten, består slike praksiser av samspill med andre levende. Det kan berøre mennesker og forbinde dem til stedlige økologier, både praktisk og følelsesmessig.

På slike måter har stedstilhørighet med kroppslige naturpraksiser å gjøre. Ikke minst, og i ei tid med klimakrise og tap av naturmangfold, er det å møte andre arter «ansikt til ansikt», samspille med dem og bli berørt av dem en moralsk kilde til opplevelser av gjensidig avhengighet til naturen og til det å kjenne omtanke for den. Derfor blir jeg glad når jeg hører om alle som igjen har begynt med dyrking, som sanker sopp og urter, som jakter og som dykker etter kråkeboller, som plukker tang og tare (se bildet nedenfor), osv. I ei tid der alle lokalsamfunn i nord er opptatt av å øke innbyggertallet, er alle disse naturpraksisene verdt å merke seg – gjennom erfaringer som skaper forpliktelse og vekker omtanke for natur, får de folk til å slå rot.

«Jeg har sluttet å drepe mygg, jeg børster dem bort», fortalte en eldre mann i Finnmark meg nylig. I likhet med mange i sin generasjon, har han



Fjæra har fått nytt liv som sted for å sanke mat. Foto: artikkelforfatteren.

levd et helt liv med alskens høstingstradisjoner. Nå blir han lei seg av å «på sine eldre dager», som han sa, bevitne hvordan naturen er i ferd med å ødelegges. Også befolkninga i nord gjør seg i dag sine naturerfaringer i en verden der klimaendringer og tap av naturmangfold forklares og diskuteres. Samtidig noterer folk seg endringer i naturen og tolker dem – om enn på ulikt vis – i lys av offentlige rapporteringer om disse naturkrisene. Stadig nye erfaringer utvikler det naturmoraliske kompasset vårt og kan få oss til å bry oss enda mer om mygg, måser og utallige andre arter vi deler hverdagen. I møte med naturkrisene stiller den nordnorske befolkninga, med sine naturtradisjoner og sin levemåte, godt forberedt til å se når andre arter trenger vår hjelp. Det gjelder å anerkjenne det.

Litteratur

- Anderson, D. G.: Cultures of reciprocity and cultures of control in the Circumpolar north. *Journal of Northern Studies*, 8(2), 11-27, 2014.
- Granås, B.: Kvinner, hunder og polare bragder: Erfaringer fra hundekjøringsliv. I *Kjønn i isen. Fragmenter til ei ny polarhistorie*, S. Gaupseth og M. A. Hauan (red.). Oslo: Museumsforlaget, 2024.
- Greve, A.: Om dyr og folk. *Nordlit*, 16, 1-29, 2004.
- Haraway, D.: *When Species Meet*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2008.
- Puig de la Bellacasa, M.: *Matters of Care. Speculative Ethics in More Than Human Worlds*. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press, 2017.

Forfatter:



Brynhild Granås er førsteamanuensis ved Institutt for samfunnsforskning, UiT Norges arktiske universitet. Hun har siden 2003 vært knyttet til fagmiljøene i samfunnsplanlegging, i sosiologi og i reiseliv ved UiT. Doktorgraden hennes fra 2012 handlet om by- og stedsutvikling, basert på forskning i Kiruna, Narvik og Kirkenes. De seinere årene har Granås gjort etnografisk forskning på nordlige landskap og steder og engasjert seg i spørsmål om naturpraksiser og naturforståelser i nord.
E-post: brynhild.granas@uit.no

Høsting til nytte og fest

Kirsti Pedersen Gurholt

<https://doi.org/10.7557/ottar.7638>

Den første stortingsmeldingen om friluftsliv fra 1987 slår fast at mange fritidsaktiviteter har røtter i det gamle bondesamfunnet sin utnyttelse av naturen, og at dagens allemannsrett er forankret i eldgamle sedvaneretter. Den er også stadfestet i friluftslivsloven fra 1957. I 2011 ble loven supplert med en regel om høstingsrett. Artikkelen drøfter endringer i hva den frie høstingsrettens betyr.

Friluftslivsloven fra 1957 lovfestet en tredelt allemannsrett i utmark. Rett til fri ferdsel, opphold og høsting er uavhengig av hvem som eier grunnen, og hvor den som ferdes bor. I 2011 fikk loven en ny paragraf (§ 5), kalt Allmenhetens høstingsrett. Paragrafen tydeliggjør at den frie høstingsretten på land omfatter plukking av blomster, sanking av planter, bær, sopp, røtter, urter, nøtter som spises på stedet, steiner, skjell og løse mineralbiter til privat bruk. Hva som oppfattes som verdifulle ressurser varierer over tid og blant ulike grupper i samfunnet. Tidligere var for eksempel innsamling av lav viktig, som tilleggsmiddel, råstoff til blomsterdekorasjoner og farging av garn til strikking og veving.

Med et kulturanalytisk blikk drøfter artikkelen hva som kan høstes, samt symbolske verdier og betydninger knyttet til allmenhetens frie høstingsrett i utmark.

Høstingskulturer

Hovedregelen er at den frie høstingsretten også omfatter fritidsfiske på sjøen, mens grunneiere har eksklusive rettigheter til vilt og rød fisk – ørret, røye og laks som omfattes av lover om jakt, lakse- og innlandsfiske med forskrifter. Lovene er grunnlaget for at private grunneiere sammen med stat, kommuner og allmenninger forvalter allmenhetens adgang til innlandsfiske og jakt mot en avgift, kalt lisens, og bestått jegerprøve. I 1992 ble allmenn fiskerett utvidet ved at lakse- og innlandsfiskeloven ga barn under 16 år adgang til fritt innlandsfiske med håndredskap.

Kulturelt sett er forskjellene store mellom ulike former for jakt, fiske og annen høsting som er knyttet til historiske forutsetninger, livsformer, klasse, kjønn og alder. Et eksempel med lange tradisjoner er forestillinger om at kvinner har iboende interesse for å plukke bær, mens menn har biologisk betinget lidenskap for jakt. I daglig tale og i media blir slike oppfatninger fortsatt tatt for gitt. Og også forskere framhever genetisk betingede forskjeller som udiskutable sannheter,

fristilt historiske, sosiale og kulturelle forutsetninger. Studier viser imidlertid at samiske kvinner i eldre tider deltok i jakt og fangst, samt at deres allsidighet bidro til at samiske hushold var tilpansningsdyktige i tider med ressursnedgang. Biologisk betingede forskjeller er empirisk tilbakevist av forskere med ulik faglig bakgrunn som dokumenterer at det finnes kulturell variasjon både over tid og innad i samme samfunn.

Sopp, jakt og identitet

Plukking av sopp og jakt er interessante eksempler. Tradisjonelt har sopp vært lite påaktet som ressurs i kostholdet i norske bygder, mens grupper med høy utdanning har plukket sopp for smakens skyld. På 1990-tallet var plukking av sopp lite utbredt i Finnmark. Kombinert med hemmelighold av gode lokaliteter, ga plukking og servering av selvplukkede kantareller innflytterkvinner en mulighet til å vise fram lokal detaljkunnskap, fornem smak og naturtilknyttet identitet.

I beretningen om Norges Jeger- og Fiskerforbunds (NJFF) 125-årige historie skriver historiker Espen Søylen at foreningen i 1871 ble skapt av og for nye grupper av sportsjegere og -fiskere, og som et interessefelleskap for menn av høy sosial rang. Jakt, fiske og fangst for levebrødet, forankret i tradisjonelle bygde- og bondesamfunns utmarksnæringer og fangstmetoder, ble oppfattet som usivilisert og en motsetning til moderne vitenskapsbasert jaktforvaltning og metoder som sikret spenning og forlystelse.

Historien om NJFF kan leses som en versjon av historieframstilling der menns aktiviteter gis forrang og tillegges avgjørende betydning for samfunnsutviklingen, mens kvinners kamp for rett til utdanning, egen økonomi, stemmerett og politisk innflytelse underkommuniseres. Kvinners utmarkserfaringer og friluftslivshistorier er preget av begrenset bevegelsesfrihet, utestengelse og underrepresentasjon i jakt, fiske og organisasjoner, men tematiseres sjelden.

Jus og moral

Hva som oppfattes som attraktive og verdifulle naturressurser å høste påvirkes av sosioøkonomiske, kulturelle og stedsspesifikke forhold. Antropologiske studier viser at uskrevne lokale normer regulerer hva og hvor folk høster, og hvor mye de tar og kan ta. Slike uformelle moralske kart er også kjent fra forskning i Nord-Norge. I Alta på 1990-tallet kunne en høre at enkelte familier hadde særskilt rett til bestemte multemyrer og fiskevann, men også at lokale normer endret seg på grunn av innflytting og tilreisende som ikke kjente lokalsamfunnet og fór fram, plukket og fisket overalt.

Friluftslovens generelle hensynsregel framhever at hver enkelt skal ferdes hensynsfullt og kan høste av overskuddet i utmarka, uten å skade natur, andres eiendom eller hindre andre som bruker sin allemannsrett. Det kan være vanskelig å vite hvor grensene går, for hva, hvor og hvor mye hver enkelt kan høste. Uklarheter oppstår blant annet fordi juridiske tolkninger kan gå på tvers av hva folk oppfatter som lokale rettigheter, for eksempel hva som oppfattes som tjuvfiske og tjuvjakt.

Høstingskonflikter

En utfordring som framheves i frivillige organisasjoner og offentlig debatt, er at mange ikke vet hva allemannsretten omfatter. Særlig vektlegges manglende kjennskap til lovens plikter som et økende problem. Begrenset bevissthet om hva ferdsel, høsting og opphold i utmark innebærer, kan oppstå fordi allemannsretten forbindes med goder folk tar for gitt og som er lært av andre gjennom deltakelse. Manglende kunnskap skyldes også at færre enn før høster av utmarksressursene, og at nødvendig kunnskap og respekt ikke tilegnes i samme omfang som før. Derfor øker behovet for formell opplæring om lov og rett i utmark, blant unge, innflyttere og folk som bor i byer. Skolen, som når alle barn, tillegges gjerne et hovedansvar for at allmenn kunnskap om allemannsretten opprettholdes.

En studie av den allmenne høstingsrettens juridiske historie oppsummerer at svært få konflikter er belyst av domstolene. Det kan bety at behovet har vært begrenset. Det kan også være uttrykk for at ressursene som kan høstes fritt, er slike som det er mye av og som grunneiere har sett liten verdi i. Det kan bety at ingen har sett det som nødvendig å ta rettslige skritt for å forsvare allmennhetens eller grunneiernes rett til å høste av de utmarksressursene som omfattes av friluftsloven.

Det som har skapt og skaper motsetninger og konflikt, er hvordan rettigheter til jakt- og innlandsfiske og allmenn ferdsels- og oppholdsrett praktiseres og tolkes. For eksempel er retten til å

bade fra privat strand og grensene for innmark og utmark prøvet for høyesterett. Andre rettstvister handler om endringer i arealbruk som begrenser etablert ferdselsrett og ødelegger (na)turområder ved hogst, skogsbilveier, hyttebygging eller fordi mye brukte stier stenges eller legges om.

Økende misnøye handler også om hensynsløse turgåere som skader planter og dyrs livsgrunnlag, reduserer andre brukeres opplevelser eller forsøpler og forringer naturområder. Statens naturoppsyn opplyser at antallet registrerte naturødeleggelse øker flere steder i landet, også i verneområder. Ødeleggelsene omfatter hærverk og miljøkriminalitet. Dessuten skaper økt ferdsel konflikt på attraktive steder og i sårbare områder. Utfordringene skyldes for eksempel organiserte turgrupper, kommersiell turisme, promotering gjennom sosiale medier eller universell utforming av offentlige tiltak for å bedre folkehelsen. Økt ferdsel krever fysisk tilrettelegging og utbedring av stier, parkeringsplasser, toaletter og annen infrastruktur, for å kanalisere ferdselen, regulere slitasje og verne om knappe ressurser.



Foto: artikkelforfatteren



Foto: artikkelforfatteren

Særskilt multerett i nord?

I Nord-Troms og Finnmark har det i lang tid vært særregler som ga lokalbefolkningen eksklusiv og lovfestet rett til å sanke multer for eget bruk og salg. Tilreisende kunne bare nyte gulmodne bær på stedet. Denne multeretten var hjemlet i grunneierretten og begrunnet med bærenes betydning som nærings- og inntektskilde. Friluftslovens høstingsparagraf åpnet for å utvide allemannsretten ved å tillate alle å plukke multer, med mindre grunneieren hadde innført et tydelig forbud. Bakgrunnen har sammenheng med at fram til 2005 var ca. 90 prosent av arealet i Finnmark og Nord-Troms statens umatrikulerte grunn. Da grunneierretten ble overført til Finnmarkseieendommen og finnmarksloven ble innført, ble ikke den eksklusive multeretten videreført (jf. § 23 og § 25). Konsekvensen er at retten til å plukke multer i landets nordligste områder er utvidet til en allemannsrett. For tilreisende gjelder imidlertid en begrensning: retten omfatter kun tillatelse til å plukke til egen husholdning.

Kulturendringer

Stortingsmeldingen om friluftsliv fra 2016 oppsummerer endringer i allmennhetens høstingsrett

slik: Kvantitative studier viser at på tross av vår rike høstingstradisjon og gode muligheter til å høste av naturen, har interessen for tradisjonelle høstingsaktiviteter gått merkbart ned de siste femti årene. For bær- og sopplukking og fiske har nedgangen vært størst. Etter 2007 synes trenden å ha flatet ut.

Kvalitative studier gir innsikt i hvordan høsting av overskuddet i utmark endres og fylles med ny mening. Basert på egne og andres studier kan tre tendenser framheves: 1) Fra høsting av hverdagsmat til festmat – fra nytte til nytelse, 2) Fra komplekse kjønnsroller til identitetsmangfold, til 3) Kortreist mat og antioksidanter for helse og bærekraft.

1. Fra hverdagsmat til festmat – om nytte og nytelse

I dag høstes det sjelden av nødvendighet for å skaffe mat på hverdagsbordet eller som tilskudd til husholdsøkonomien. Allmenn høstingsrett som ledd i en selvbergingsstrategi og bygdenes utnyttning av naturen, slik stortingsmeldingen om friluftsliv fra 1987 la vekt på, har begrenset betydning. Den som i det senmoderne samfunnet høster av nødvendighet gjør det med følelse av skam og fattigdom. Fortellinger om høsting som handler om stolthet, nytelse, frihet og bærekraftig livsstilvalg, handler sjelden om husholdsøkonomi eller nødvendig arbeid i natur. Høstingen framstilles symbolsk som uttrykk for naturens rike overskudd og bidrag til bærekraftig, helsefremmende, moralsk og meningsfull ressursutnyttelse.

Også på bygdene er høsting først og fremst fritidsaktiviteter som bekrefter og gjenskaper fellesskap, lokal tilhørighet, identitet og kontinuitet over generasjonene. Nytte er erstattet av nytelse. Lokal høstings- og matkultur holdes i hevd og befester lokal identitet, særlig rundt festbord med utsøkte lokale råstoffer på menyen. Gjennom lokale festivaler hedres, videreutvikles og deles tidligere tiders ressursutnyttelse og kunnskapspraksiser med utflyttere på gjenbesøk, innflyttere og turister. Slik gjenskapes følelse av kontinuitet ved at lokal kultur og tilhørighet bekreftes.

Rakfiskfestivalen i Valdres og etegilder lenger vest med smalahove på fat, humor og godt drikke er kjente eksempler på at tradisjonsmat har fått gjennomslag langt utenfor kjerneområdene. Den allmenne høstingsretten skaper i dag unike natur- og smaksopplevelser, fellesskap ute og inne og setter en spiss på festbordene også i de store byene. Lokale høstingsressurser og matkulturer har fått ny symbolsk og økonomisk betydning.



Foto: Andi Weydahl

2. Fra komplementære kjønnsroller til identitetsmangfold

Endringene handler også om hvem som høster og tilbereder ressursene. Hvorvidt råstoffene nytes på hverdags- eller festbordet berører endringer i kjønnsrelasjoner og oppfatninger av hva som er kvinners og menns domener. Endringene inngår i et komplekst spill der det forhandles om ressursenes verdi, hvem som oppfattes å ha rettigheter til høstingssteder, hvordan ressursene skal tilberedes og nytes, samt kjønnes bidrag til den rette feststemning.

Tradisjonelt var kvinners bidrag til høsting på bygdene og i friluftsliv knyttet til nærmiljøet der barnepass og ansvar for husholdet kunne kombineres med sanking av ville bær, urter og kvist til opptenning. Menns aktiviteter og fellesskap var oftere knyttet til ferdsel over store områder – til vedhogst, jakt, laksefiske i elver og garnfiske i innlandet og fiske på sjøen. Bare sjelden deltok kvinner i fiske og jakt, mens storfamilien har deltatt i felles matauke, for eksempel i sanking av tyttebær og multer. Nesten utelukkende har kvinner tatt hånd om selvhøstede naturressurser for hverdagshusholdet, mens mennene flytter inn på kjøkkenet når selvfangst ørret, laks og rype skal tilberedes for fest. Selve festmåltidet framstår som en feiring av lokale råstoffer, lokal kultur og dyktige jegere og fiskere.

De siste femti årene har endringene vært store. På begynnelsen av 1990-tallet kunne en i Finnmark observere at kvinner oppvokst lokalt, sjelden eller motvillig fulgte høstingssporene etter mødre og bestemødre. Samtidig økte antallet reportasjer i lokale og nasjonale medier der selvstendige og kompetente kvinner sto fram som ekspedisjonsledere, laksefiskere, jegere, sledehundekjørere og

lærere i friluftsliv. Medieeksponeringen har hatt stor symbolsk betydning. Stereotype og dikotome kjønnsroller er for lengst erstattet av kompleksitet der oppdragelse, støtteapparat, profesjonelle nettverk, utdanning og den enkeltes indre drivkraft og motivasjon er avgjørende for hvordan utmarka har blitt en arena for utvidelse av kvinners bevegelsesfrihet, opplevelser, livskvalitet og måter å leve på. Gjennom flere barne- og ungdomsprogrammer i regi av NRK1, blant annet gjennom serien «Eventyrjenter», er unge jenter de siste årene eksponert som forbilder på måter som sprenger kulturelle grenser for hva jenter kan gjøre.

Kvantitative studier dokumenterer imidlertid at det etablerte todelte mønster for kvinners og menns ulike bruk av utmarka er seiglivet selv om aktivitetsforskjellene statistisk sett er mindre enn før. Nyere landsrepresentative studier viser samtidig at jenter og kvinner totalt sett, er mer aktive i friluftsliv enn gutter og menn. Det skyldes først og fremst at flere unge jenter og kvinner går tur. Liknende utviklingstrekk kan spores i flere vestlige land.

3. Kortreist mat og antioksidanter for helse og bærekraft

Et rikt utvalg av kortreiste ressurser og retter tilberedt av goder som kan høstes fritt fra hav og jord, er kommet på menyen på restauranter og i mange hjem. Under koronapandemien økte interessen for friluftsliv og høsting. Fargesterke bilder av kurver og spann fulle av bær og annet godt, og bord dekket med selvplukkede og -fangede ingredienser, ble hyppig formidlet via sosial medier. Langs Oslofjorden kunne en for eksempel observere våreyre folkevandringer mot fuktig løvskog på jakt etter lukten av ramsløk. Etter prosessering kan den smakfulle pestoen omsettes på lokale markeder og

selges til omkringliggende restauranter. Interessen er så stor at ramsløk betraktes som en truet art. At selvhøstet mat har fått fornyet interesse, vitner også mengden av nye håndbøker og tidsskrift om, som på delikate måter deler kunnskap om «naturens spiskammers», gamle oppskrifter, konserveringsmåter og håndverkstradisjoner. Her uttrykkes en lengsel etter en enklere, renere, sunnere og mer naturnær, ressursvennlig og bærekraftig tilværelse.

Sluttord

Høstingsrett i utmark, slik den tidligere ble praktisert i lokale bygder over hele landet, er grunnlaget for den allmenne høstingsretten nedfelt i friluftslovens § 5. Når retten til å høste av utmarkas overskudd har mistet sin opprinnelige betydning, må nedgangen forstås i lys av store samfunnsendringer som økt utdanning og velstand, endret nærings- og bosettingsstruktur, samt oppbrudd fra komplementære kjønnsroller. Økende interesse kan være symbolsk uttrykk for søken etter en mer bærekraftig livsform.

Litteratur:

- Pedersen, K.: *Friluftsliv, kjønn og kulturelle brytninger*. Doktoravhandling. Norges idrettshøgskole, Oslo, 1999.
- Pedersen Gurholt, K.: Arctic Adventure Girls: Television Narratives and Discourses. I Hansson, H. et al. (red.), *The Arctic in Literature for Children and Young Adults* (s. 203–216). Routledge, 2020.

Forfatter:



Kirsti Pedersen Gurholt er dr. scient. og professor i friluftsliv og pedagogikk ved Norges idrettshøgskole, Oslo. På 1980- og 90-tallet arbeidet hun ved UIT, avd. Alta, blant annet med en doktorgrad om endringer i kjønnsrelasjoner i bruk av utmarka og framveksten av fri-

luftsliv i Finnmark. Hun har også forsket på ulike former for naturkontakt, -opplevelser og -erfaringer og hva de betyr for barn og unges dannelse. E-post: kirstipg@nih.no

Allemannsretten i lys av statlig annekteringspraksis i Sápmi

Arvid Viken og Jan Åge Riseth

<https://doi.org/10.7557/ottar.7639>

Allemannsretten er høyt verdsatt i Norge. Men den faller inn i ei lang rekke av statlige annekteringer av Sápmi. Som konsekvens innskrenkes beiteområdene for reindrifta, og samisk kulturuttrykk svekkes. I artikkelen ser vi på allemannsretten i lys av tidligere annekteringspraksiser, og som en form for statlig appropriasjon.

Idebatten rundt allemannsretten er et av temaene hvordan rettigheten gir rom for aktiviteter som mange steder dominerer landskapet og som reduserer beiteområder. Allemannsretten er basert på en virkelighetsoppfatning som opererer med et skille mellom natur og kultur, hvor menneskene – kulturen – bestemmer over naturen. I seinere år har denne antroposentriske «retten» blitt dratt i tvil – hvilken rett har vi mennesker til å beslaglegge stadig mer av naturen. I denne artikkelen vil vi vise hvordan reinen og reindrifta er et offer for denne beslagleggelsen.

Allemannsretten er hjemlet i hevd og alders tids bruk, og har røtter i en tid da naturbruken for det meste var avgrenset til folks hjemsteder. Folk hadde rett til å utnytte naturen på stedet der de bodde, innenfor visse rammer. En av rammene var grensa til nabobygda. Noen steder ble dette kalt allmenninger, som innebar visse rettigheter med territoriell eller saklig avgrensning, gjerne også et definert forvaltningsregime. Den klassiske samiske veidesiidaen var også en allmenningsordning. Siidaen besto av et begrenset antall familier og et avgrenset landområde med ressurser som ble benyttet i en halvnomadisk årssyklus. Noen av aktivitetene, så som villreinjakt og stengselsfiske ble utøvd som fellesaktiviteter, mens andre aktiviteter ble utøvd på individ- eller familiebasis.

Omdreiningspunktet i denne artikkelen er statlig annektering eller appropriasjon av samisk grunn. Kulturell appropriasjon henspiller på at aktører utenfor en kultur gjør opptredener eller forretning på elementer fra den angjeldende kulturen på måter som noen finner støtende – for eksempel ved at nordmenn tjener penger på å selge samiske kulturuttrykk med stor symbolsk betydning. Appropriasjon har ulik alvorlighetsgrad. Den mest alvorlige er når aktører som er eksterne i forhold til kulturen, bruker eller misbruker de mest sentrale symbolene i kulturen. Reinen, landskapet, kofta, stjernelua, joiken og den samiske tromma er

eksempler på slike elementer. Mange misliker at dette blir til varer i et turistmarked. Å ta grunnen fra noen, som er hovedfokus i denne artikkelen, er også en alvorlig form for appropriasjon, som vi har kalt annektering.

Samisk eiendomsrett og statlig annektering

På 1600- og 1700-tallet hadde samene i stor grad råderett over egne områder, med fungerende interne samiske rettssystemer som varierte mellom ulike deler av Sápmi. Indre Finnmark var før 1751 et «fellesområde» mellom Danmark/Norge og Sverige. Samene hadde en sterk selvforvaltning i dette området. Juristen Otto Jebens konkluderte i sin doktoravhandling (1999) med at de svenske samebyene (lappbyene) hadde eiendomsrett «eller en rett beslektet med dette». På liknende vis er det påvist at kystsamene i Nordland og Troms hadde såkalt «finneodel» – rettigheter tilsvarende norsk odelsrett, ordninger som besto fram til rundt 1780. Store områder var altså eid av samer. Forskning har også vist at mange samer i Finnmark hadde formalisert retten til sine eiendommer.

Framveksten av nasjonalstatene fikk stor betydning for eiendomsforhold og samiske rettigheter i nordområdene. Under dansketiden ble det forhandlet og kriget om grensene i Nord-Europa, der retten til å skattlegge samene sto sentralt. Danskekongen som hadde pådratt seg stor privat krigsgjeld solgte i 1666 store deler av Nordland og Troms (særlig innlandsområdene) til godseier Joachim Irgens, eieren av kobberverket på Røros. Dette skapte et godseiervelde som varte fram til midten av 1800-tallet da store eiendommer med allmenningsretter ble kjøpt tilbake av staten. Dette var også en periode med ekspansiv vekst i jordbruk og gruvedrift. Etableringen av Røros Kobberverk innebar en omfattende kolonisering av samiske bruksområder. Bøndene overtok samenes gamle og frodige trøplasser (innhengninger for melking av rein), og samene ble jagd vekk. I løpet av de siste tiårene av 1800-tallet ble bøndenes posisjoner

Første Codicill og Tilleg
til Grundse-tractaten mellem
Kongerne Kong og Kønig
Saxerne betiessende

Da den Saxonske Landlige
Over-Sigtning, samt den des for
indtagne Ejre og Jurisdictionen
som de Sammenlæggte i under en
mest Over-Sigtninges Tid, forresten
ikke skal give nogen Kundskab til
Trent og Wien Landene, og man
klæntig kan vide, hvilke forresten
som des for alle Konges Saxer
blive at bruge, samt forresten
man Sammenlæggte ind alle tilfælles
reciprocé skal udsaa, var de
ind forresten Grundse-tractat
Sammenlæggte og Sammenlæggte
Commissarier om disse Lande forresten
de prædicator Sammenlæggte, som
følger:

Si^{mus}
Den sidst alle MZ og under Sammenlæggte
Grundse-Commissions Tid, de prædicator
Sammenlæggte Saxer alle disse Lande

ytterligere styrket – og reindrifta pålagt gjete- og gjerdeplikt. I 1891 framsatte professor Yngvar Nielsen den såkalte «framrykkingsteorien» som mente å føre bevis for at samene sør for Stjørdalen var innvandrere nordfra som ikke kom til Rørostraktene før omkring 1750, og at de da hadde fortrenget den langt eldre bondebefolkningen. Framrykkingsteorien understøttet bøndenes interesser og myndighetenes politikk. Med henvisning til teorien ble mange samer i Rørosområdet idømt store erstatninger til bøndene og ble ruinerte og fattige. På 1970-tallet ble denne teorien tilbakevist. I 2023 beklaget rektor ved NTNU universitetets tidligere behandling av sør-samisk historie.

Norge fikk sine endelige grenser mot Sverige og Finland i 1751 og mot Russland i 1826. I første omgang fikk ikke dette så store konsekvenser da grensetraktaten fikk et tillegg, Lappekodisillen, som garanterte fri reinflytting over den nye riksgrensen. Men på siste del av 1800-tallet og første del av 1900-tallet førte norsk nasjonalisme og sosialdarwinistisk ideologi til store endringer; nordmennene ble ansett som det statsbærende folket og samene som underlegne. I tråd med dette anla staten i 1848 gjennom en stortingsproposisjon et helt nytt syn på grunnen i Finnmark; det var statens eiendom fordi det var befolket av et nomadefolk som ikke hadde eiendomsrett, dermed var grunnen statens. Dette var i tråd med et allment europeisk syn på urfolk, og dannet grunnlag for relevant norsk lovgivning inntil omkring 1970. Med pennestrøk og retorikk hadde de samiske områdene i Finnmark blitt til statseiendom, og reindrifta foregikk dermed på andres grunn. Andre statlige lover og anordninger har senere kommet til, ofte med sterke føringer for hvordan reindrifta kan utøve sin naturpraksis. Reindrifta ble marginalisert, og i tillegg inntil på 1970-tallet også gjenstand for en målrettet og sterk fornorskningspolitikk. Allemannsretten kan også tolkes i et slikt bilde, som et bidrag til fornorskningsprosessen, selv om det knapt var et formål med friluftsloven.

Allemannsretten som ble formalisert i 1957 gjelder utmark, og domstolen som i 2023 vurderte eiendomsforholdene i Kárášjohka er kalt en utmarksdomstol, og har det samiske parallellnavnet *meahcceduopmostuollu*. Et problem med benevnelsen er at man i henhold til samisk sedvane ikke har utmark, men det som på samisk kalles *meahcci*. Mens utmark er lokalitetene bortenfor bebodde og dyrkede områder, har *meahcci* ingen spesifikk stedlig referanse, det er der folk lever sine liv i interaksjon med naturen, på måter som er preget av årstid, vær og hva slags gjøremål som utøves. Og det er mange *meahcci*'er, og de er ikke nødvendigvis de samme for to mennesker. Forståelsen av landskapet er altså mer dynamisk, mer fleksibelt, og mindre forutsigbart enn i det

norske utmarksbegrepet. «Et år er ikke neste års bror», sier man. Det kan derfor være vanskelig å nøye planlegge *meahcci*-aktiviteter. I tillegg har *meahcci* en moralsk side, naturen skal behandles med respekt, og har tradisjonelt også hatt spirituell betydning. Strengt tatt har det samiske og norske navnet på domstolen ulik betydning. Allemannsretten, som også gjelder i reinbeiterområder, representerer en norsk verdensanskuelse som skyver den samiske til siden.

Dagens annekteringspraksis

Norsk grunn er eid av private, allmenninger eller staten. Eierne bestemmer hva grunnen skal brukes til, i tråd med lover og offentlige reguleringer. Prinsippet er at aktiviteter som lovmessig ikke er forbudt, er tillatt, og det er svært mye. Når nye aktiviteter tilkommer i utmarka, blir det mindre plass til det man til da har brukt den til. Det finnes en rekke moderne aktiviteter som reduserer beitelandet; kraftverk, industrianlegg, veier og kraftledninger er plasskrevende anordninger som finnes nær sagt overalt. Veiene som understøtter slike aktiviteter fører til økt trafikk, ikke minst av mennesker som bedriver friluftsliv. Permanente inngrep representerer beiteinnskrenkninger på fra noen hundre meter til flere kilometer. Undersøkelser har vist at vannkraftutbygginger gjorde at reinen trakk lengre opp i fjellet og ble spredt og mer utsatt for rovdyr. Liknende er konstatert i forbindelse med vindkraftverk og hyttebygging. Allemannsretten gir også rom for plasskrevende aktiviteter. Mange steder er ikke dette et stort problem, men samlet sett betyr aktivitetene en belastning for dem som har beitedyr, det være seg storfe, sau eller rein. Når det gjelder turisme og friluftsliv er det særlig hytteområder, turistresorter, veier og stier, skianlegg, og skiløyper som tar plass, samt folks turliv som i prinsippet foregår over alt. Dessuten antas det at moderne hytter brukes i langt større grad enn tidligere og gjerne gjennom hele året. I tillegg foregår småviltjakt, toppturaktiviteter, turløp, skirenn og andre konkurranser ofte i natur- og beiteområder. I friluftsloven, men også i senere stortingsmeldinger om friluftsliv, inviteres det til økte aktiviteter i naturen, aktiviteter som påvirker dyrelivet. De fleste dyreartene, inklusiv rein, er lettskremte. Forstyrrelsene gjør at både beitedyrene og deres predatorer unnviker de mest brukte friluftslivsområdene, hvilket ofte betyr større konsentrasjon i tilstøtende områder. Når reinen forstyrres, betyr det merarbeid for dem som håndterer flokkene. Den norske friluftslivstradisjonen lærer oss i liten grad hvordan vi skal unngå å skremme dyrene.

Reindrifta er også påvirket av verneområdepolitikken, hvor tilrettelegging for friluftsliv er en av grunnene. Sápmi rommer mange verneområder. Det begynte i 1962 med opprettelse



Foto: Ole Magnus Rapp

av den første nasjonalparken, Rondane, fulgt av flere nye, 13 per 1975. Ti av disse parkene var i samiske reinbeiteområder. Tendensen var lenge at vernet var mest omfattende i områder langt fra de sentrale regionene, ikke minst der hvor det foregår reindrift, som gjelder cirka 40 prosent av landarealet i Norge. Vern betyr et økt fokus på lover og regler og mindre fleksibilitet, og svekking av den tradisjonelle kunnskapens plass i forvaltningen. Fra 2010 ble administrasjonen av verneområdene lagt om, med et «folkevalgt» styre for hvert verneområde (nasjonalparker og landskapsvernområder), oppnevnt av fylkeskommuner og Sametinget. Dette har gjort verneforvaltningen mer årvåken for reindriftras utfordringer, viser forskningen. Men den forteller og om reindrivere som føler at interessene deres stadig kommer i annen rekke hos forvaltningsmyndighetene.

Samisk reappropriering?

Da politijuristen Sverre Tønnesen (1972) la fram sin doktoravhandling «Retten til jorden i Finnmark», var han den første akademiker som stilte spørsmålsteget ved det som i over 120 år hadde blitt forstått og behandlet som statsgrunn. Senere gjorde Alta-aksjonen at de samerettslige spørsmålene ble bragt opp på den politiske agendaen. Regjeringen opprettet i 1980 Samerettsutvalget som produserte en lang rekke utredninger, og ga føringer på politikken. Blant resultatene var

etablering av Sametinget (1989), finnmarksloven med etablering av Finnmarkseiendommen (FeFo) (2006), Finnmarkskommisjonen (2008) og Utmarksdomstolen for Finnmark (2014). Den tidligere statsgrunnen ble i finnmarksloven altså overført til Fefo, som skulle representere Finnmarks befolkning. Finnmarkskommisjonen har som oppdrag å kartlegge hvorvidt det finnes eiendoms- eller bruksretter ut over det enhver innbygger i Finnmark har. Dersom Finnmarkskommisjonen påviser rettigheter som Fefo bestrider, kan rettighetskrever reise sak for Utmarksdomstolen. Dom i Utmarksdomstolen kan ankes inn for Høyesterett.

Den største enkeltsaka i Utmarksdomstolen så langt gjelder grunnen i Kárášjohka. I dom av 21.04.2023 fastslo domstolen at grunnen i Kárášjohka ilhører bygdas befolkning. Konklusjonen representerer en anerkjennelse av at staten aldri har vært rettmessig eier av grunnen i Kárášjohka. Dommen ble imidlertid anket til Høyesterett som omgjorde utmarksdomstolens vedtak. Grunnen skal fortsatt eies og forvaltes av Finnmarkseiendommen. Dommen i utmarksdomstolen reflekterer en trend som begynte med to dommer i 1968 (Brekken-dommen og Altevann-dommen), hvor Høyesterett anerkjente samisk bruk som rettserverv. Men det har vært mange tilbakeslag. Særlig vindkraftutbyggingen på Fosen i Trøndelag viser tvetydigheten i statens praksis. Reindriverne gikk

til sak som endte i Høyesterett, hvor anlegget ble erklært som brudd både på norsk lov og folkeretten. Etter to år uten at noe skjedde med drifta av turbinene, ble det inngått to 25-års avtaler, der reindriverne ble tilkjent en godtgjørelse på til sammen 15 millioner kroner i året og en veto rett angående fortsatt drift etter den tid.

Reappropriering er del av en større og internasjonal trend med oppgjør med tidligere tiders kolonipraksiser. Internasjonalt ble landannekteringen stort sett gitt opp i tiårene etter andre verdenskrig – koloniene ble frigjort. I vår tid foregår det en omfattende repatriering av noe av det kolonimaktene tok med seg. De samiske områdene kan også sies å ha blitt kolonisert. Også her foregår det tilbakeføringsprosesser. Rettsavgjørelsene som er nevnt ovenfor er eksempler på tilbakeføring av myndighet. Det foregår også slike prosesser knyttet til kulturell appropriasjon, både internasjonalt og i Sápmi. Revitalisering har foregått i mange år (av språk, joik, folketradisjoner, religiøse uttrykk), og det foregår repatriering av fysiske elementer (som levninger, graver, samiske trommer med mer). Seinest i 2022 ble en samisk tromme som danske prester hadde tatt med seg på 1600-tallet brakt

tilbake til Sápmi, etter press fra norske myndigheter.

Konklusjon

Denne artikkelen, basert på tilgjengelig forskning, har vist til tidligere tiders statsannektering av samisk grunn og kultur. Også i dag er resultater fra disse prosessene en del av gjeldende samfunnsorden og rettspraksis. Vi har vist til de retoriske og maktbaserte grepene staten i sin tid foretok seg, og som gjorde samiske reindrivere, egentlig hele Sápmi, herreløse på egen grunn og i egne områder. Staten har i ettertid utnyttet sin eierposisjon til å gi plass til bønder, industriaktivitet, stedsutvidelser, hyttefelt og friluftsliv. Reinbeiteområdene er gjennom dette blitt redusert. Altså, først gjorde man reinbeitene om til felleseie, og så ga man andre tilgang og eierskap til deler av områdene. Dette er prosesser som fortsatt pågår, understøttet av virkelighetsoppfatninger og kunnskapsregimer som ofte kolliderer med de reindriften og andre samer besitter. Allemannsretten, som tidligere ble kalt «uskyldig nyttesrett», gjorde norske – også samiske – utmarksområder tilgjengelige for alle. I våre dager framstår denne retten langt fra som uskyldig. Særlig tar aktivitetene plass, friluftslivets



Rein i veien? Foto: Ole Magnus Rapp

utøvere konkurrerer med beitedyr og ville dyr om plassen i utmarka. Allemannsretten har preg av annektering eller appropriering av samisk grunn.

Allemannsretten er et universelt prinsipp – i Norge. Men burde det være det? Det er åpenbart at friluftslivet bidrar til forstyrrelser av reinen og reduksjon av beiter og fortjeneste. Kunne dette vært unngått? Burde tilgangen til utmarka begrenses? Områdene med reindrift kunne for eksempel gjøres om til allmenninger, hvor bare de som sognet til et område hadde tilgang. Det ville bety at man fratok folk utenfra retten til å ferdes fritt, men man kunne gjøre som i andre land, tillate ferdsel langs dertil tilrettelagte traseer. Dette er i praksis måten man i England har innført en begrenset allemannsrett på.

Denne artikkelen har vurdert allemannsretten og utviklingen innen friluftsliv i lys av samiske reindriftsinteresser. Skal man leve sammen må slike analyser utgjøre et bakteppe. Framtidens løsninger betinger dialoger hvor partene er likeverdige og deres forståelsesrammer og verdenssyn respekteres. Fortsatt er den en vei å gå for at forvaltningen av allemannsretten og samiske interesser.

Litteratur:

- Hansen, L. I. og Olsen, B.: *Samenes historie fram til 1750*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 2004.
- Jebens, O.: *Om eiendomsretten til grunnen i Indre Finnmark*. Oslo: Cappelen Akademisk, 1999.
- Riseth, J. Å. og Johansen, B.: Inngrepseffekter på reindriften i Troms. Kunnskapsgrunnlag for regionalt planarbeid. *Tidsskriftet Utmark*. Temanummer: Vindkraft og reindrift, 62-76, 2022.
- Sami Trademarks. <https://samitrademarks.com/no/omsami-duodji/>
- Tønnesen, S.: *Retten til jorden i Finnmark: rettsreglene om den såkalte, 'Statens umatrikulerte grunn': en undersøkelse med særlig sikt på samenes rettigheter*. Oslo: Universitetsforlaget, 1979.
- Viken, A.: Tourism appropriation of Sámi land and culture. *Acta Borealia*, 39, 95-114, 2022. <https://doi.org/10.1080/08003831.2022.2079276>

Forfatterne:



Jan Åge Riseth har vært sjefsforsker ved NORCE, dommer i Utmarksdomstolen og statskonsulent i reindrift. Han er naturforvalter med dr.grad i ressursøkonomi og var ansatt i den offentlige reindrifsetaten fra 1980. Riseth har drevet forskning på reindriften

grunnlagsbetingelser, tradisjonell kunnskap, klimaendring og naturinngrep i 30 år. Han driver nå eget foretak JÅRISETH AS.

E-post: janar@samf.norut.no



Arvid Viken er professor emeritus ved UiT Norges arktiske universitet. Han har siden 1990 vært knyttet til utdanningene i reiseliv ved Høgskolen i Finnmark og seinere UiT Norges arktiske universitet. Hans forskning har dreid seg om

destinasjonsutvikling, urfolksturisme, turisme på Svalbard og reiseliv generelt. Viken har redigert bøker om reiseliv og stedsrelaterte tema og har skrevet artikler reiselivsfeltet.

E-post: arvid.viken@uit.no

Hvorfor er folk så sinte? Konflikter mellom allemannsrett og beiterett

Gaute Svensson

<https://doi.org/10.7557/ottar.7640>

Allemannsretten har, ifølge organisasjoner som Norsk Friluftsliv, en sterk posisjon i befolkningen. Friluftsløven ble vedtatt allerede i 1957. Likevel påpekes det at retten er under press. Endringer i naturbruk, økt mobilitet og turisme er blant de faktorene som har skapt interessen motsetninger i norsk utmark i perioden etter at loven ble vedtatt, blant annet innenfor landbruket.

I Nordreisa kommune i Nord-Troms, i et område som heter Kjellerskogen, har en konflikt mellom hundekjørere og sauebønder fått mye oppmerksomhet i lokal, regional og nasjonal presse. Sauebøndene reiste sak mot hundekjørerlaget og Nordreisa kommune som endte med enhøyesterettsdom i 2022 som innebar at kommunene ikke kunne la være å ta tak i saka. Dette førte til at det ble laget en kommunal forskrift som nå forbyr hundekjøring i dette området i barmarks- og beitesongen (se nærmere på gangen i konflikten i neste artikkel i dette heftet). Dette er spesielt fordi det finnes få eksempler på kommuner som har valgt å bruke forskriftsregulering med forbud mot aktiviteter som friluftsløven gir rom for.

Kjelleren er ei bygd med et skogsområde omlag 14 kilometer inn i Reisadalen. Skogen er relativt tett og dekker et område på cirka seks kvadratkilometer, altså et begrenset areal. Den har lange tradisjoner som sauebeite og har de siste 20 årene også vært arena for hundspanntrening. Med mange gamle veier, blant annet fra andre verdenskrig, har skogen vært egnet for tørrtrening av hundspann, hvor rasen de siste åra har vært Alaska husky. For sauebøndene ble denne hundeeaktiviteten for stor og det utartet til en konflikt. I dette kapitlet er fokus satt på hvordan vi kan forstå kontroverser som dette. Det teoretiske grunnlaget for analysen er inspirert av sosialantropologen Gregory Bateson (1935, 1972) og hans teorier om *skismogenese*, her omtalt som konflikthandtering.

Hvorfor er folk så sinte?

En sommerdag i 2021 kjører fire forskere inn på tunet til en av hundekjørerne som holder til i området utenfor Kjellerskogen. Vi setter oss på trappa og får servert kaffe før vi begynner å snakke om Kjellerskogen. Hundekjøreren har eid småbruket på Liland i mer enn 20 år og bruker skogen rundt gården som treningsområde for sine hunder. Hun sier: «Jeg har aldri hatt problemer med sauebøndene her. Vi har faktisk hatt sauene gående rundt her. Jeg forstår ikke at sauene skal oppføre seg så

annerledes der nede [Kjellerskogen]. Men konflikten har gått for langt. Hvorfor er folk så sinte?». Hun forteller at naboen som drev med sauer la ned driften i 2010. I et avisintervju i avisa Nordlys omtaler denne bonden forholdet til hundekjøringen som helt uproblematisk. Han har inntrykk av at sauene hans oppsøkte hundene for beskyttelse mot rovdyr. Dette står i kontrast til beskrivelsen som bøndene i Kjellerskogen gir av atferden til sau i møte med polarhunder som er at sauene blir skremt. Det at de blir skremte medfører videre utfordringer i sankingen på høsten, og tapene av sau sies derfor å være betydelige.

Vi setter oss i bilen og kjører til Kjellerskogen for å gå en tur med noen av sauebøndene. Bøndene vi møter forteller om sine frustrasjoner og hevder at beiteretten taper i møte med allemannsretten. Lederen for Nordreisa bonde- og småbrukarlag peker på at kommunen kunne løst konflikten: «Skal vi ikke leve av matproduksjon i denne kommunen? Det virker som reiselivet er viktigere enn landbruket her. Vi blir ikke hørt når vi snakker med kommunen om dette». Inne i skogen viser bøndene oss det de mener er noe av utfordringen. Stier og traseer som hundekjørerne bruker er endret med maskinell hjelp. Det er snakk om drenering, planering og generelle tilretteleggingstiltak for hundekjøringen.

De snakker også om generell mistriivsel, redsel og mangel på folkeskikk i møter med hundekjørere. De beskriver et konfliktnivå som sies å påvirke hverdagen til alle som bor her.

I avisa Nordlys kan man sommeren 2021 lese om en konflikt som har eskalert kraftig. Det skrives om ATV'er som brukes til hundekjøring som er utsatt for sabotasje i form av kuttete bremsewire. I et annet tilfelle er det lagt ut stokker i kjørebanen. Den mest alvorlige hendelsen som har fått mye oppmerksomhet er at en kvinnelig hundekjører anmelder en mann for legemsbeskadigelse etter et møte under hundetrening. Mannen svarer med

motanmeldelse og i 2022 vedtar kvinnen et forelegg på 5000 kroner på grunn av kroppskrenkelse. Hundekjøreren fra Liland kommenterer situasjonen i Kjellerskogen i avisen etter dette, og sier hun snakker med andre hundekjørere som føler seg truet og derfor velger å gå med kniv.

Konfliktens natur

Sosialantropologien har lange tradisjoner i å forske på konflikter – også konflikter om eller i natur. Interessen innenfor sosialantropologien har, kanskje ikke overraskende, dreid seg om hva vi kan lære om et samfunn gjennom å forstå dynamikker rundt konflikter. En av de sentrale teoretikerne i så måte den britiske sosialantropologen Gregory Bateson. Han videreutviklet senere dette resonnementet i boka *Steps to an Ecology of Mind* i 1972. Hans bidrag er å gå inn i konfliktene for å forstå ulike dynamikker som karakteriserer disse. Andre forskningsbidrag har blant annet hatt fokus på å forstå konflikter i etablering av gruver,

og i laksefiske mellom fritids- og yrkesfiskere i Alaska. En sak som empirisk har likhetstrekk med Kjellerskogen er reintroduseringen av ulv i norsk utmark. Ottar Brox viser hvordan konflikten mellom sauebønder og miljøvernere tilspisset seg i løpet av 1990-årene da vern av ulv hadde betydelig politisk støtte. Brox bruker Bateson for å forklare et motsetningsfullt debattklima rundt ulvens tilbakekomst i norsk utmark. Bateson viser hvordan forskjeller mellom New Guinea og Bali gjennom symbolske ritualer gjenspeiler samfunnenes håndtering av uoverensstemmelser. På New Guinea mener Bateson å se eskalerende konflikter i debatter og ritualer – de framstår som motstykket til det han fant på Bali som han beskriver som konfliktfritt eller stabilt. På New Guinea argumenter han for at det finnes samfunnsinstitusjoner som bidrar til å vedlikeholde «destruktive spiraler» – elementer som har eskalerende og re-genererende effekter på konfliktene. På Bali, derimot, argumenterer han for at ritualer og symboler bidrar til



Foto: artikkelforfatteren



Foto: artikkelforfatteren

en de-genererende dynamikk – hvor konfliktene dempes.

I en forlengelse av de empiriske eksemplene sier Bateson at det finnes forskjellige kjennetegn på re-genererende prosesser som eskalerer og gjenskaper konflikter. Han skiller mellom to former for konflikter, symmetriske og komplementære (eller hierarkiske). Den symmetriske er en form for konflikt hvor det rivaliserende eller konkurrerende parter dominerer utviklingen, som i kald krig eller våpenkappløp. Symmetrien ligger i at aktør A handler på en måte som får aktør B til å svare på samme måte. Dermed eskalerer konflikten, noe som igjen fører til motreaksjon på motreaksjonen. Sagt på en enkel måte kjennetegnes den symmetriske konflikthandlingen av at aktører med samme type atferdsmønstre møtes. Som kontrast kjennetegnes den komplementære (hierarkiske) konflikthandlingen ved at adferden er forskjellig, som i en hierarkisk struktur hvor noen underkaster seg en dominerende part. Brox omtaler konflikten knyttet til norsk rovdyrpolitikk som symmetrisk. Her eskalerte konflikten gjennom stadig nye konfliktskapende handlinger av henholdsvis rovdyrmotstandere og -forkjempere. En slik symmetrisk dynamikk kaller han ekspressiv konkurranse. For Brox knyttes altså dette til situasjoner eller debatter hvor kontrasterende verditilskrivninger møtes – ikke ulikt det som karakteriserer konflikten i Kjellerskogen. Som jeg vil vise i det følgende er begge former for konfliktutvikling egnet for analyse av konflikten i Kjellerskogen.

Sau, hund og folk i Kjellerskogen

Ottar Brox advarer mot å tro at man vet alt om en konflikt så fort man har identifisert konflikterende dynamikker. Dette er en viktig påminnelse som i høyeste grad har relevans når vi snakker om Kjellerskogen. Konflikten var polarisert og en dikotomisert analyse virker forlokkende. Både bønder og hundekjørere knyttet saka til velkjente motsetninger i utmarken. Flere poengterer at dette handler om forskjeller mellom lokales og tilflytters praksiser. Noen snakker om spenningen mellom utmarka som arena for land- og skogbruk, eller for fritid og friluftsliv. Andre setter matproduksjon opp mot reiseliv. Atter andre ser på dette som en kamp mellom fortidig praksis og historie i møte med moderne fritidsaktiviteter.

Historien om Kjellerskogen er imidlertid også en historie om heterogenitet og inneholder derfor flere sider. Sett gjennom Batesons teori bærer konflikten preg av å være et klassisk eksempel på en symmetrisk konflikthandtering, med rivaliserende og konkurrerende parter. Det sentrale og implisitte spørsmålet er hvilke og hvem sine verdier som skal ivaretas, hvor landbruk og matproduksjon står opp mot friluftsliv og opplevelsesproduksjon. Men det er lett å identifisere destruktive spiraler og eskalerende elementer i samhandlingen som har funnet sted, det Brox kalte ekspressiv konkurranse, både på stedet og i media.

Det er imidlertid fristende å forlenge Batesons resonnement når en ser på hvordan Høyesterett insisterer på at kommunen er part i konflikten og at den må bidra til at den løses gjennom en

kommunal forskrift som definerer hva som skal gjelde. I så måte blir Nordreisa kommune avkrevd en rolle som utøver i en komplementær (hierarkisk) konflikthandtering. Med en forskrift forsvinner rommet for forhandlinger om hva som er riktig bruk. Både bønder og hundekjørere må underordne seg et nytt forvaltningsregime. Dermed har allemannsretten tapt som premiss for moralske landskapspraksiser hvor aktørene tilpasser seg hverandre. Noen vil kanskje hevde at dette er et eksempel på lokalforvaltningens autonomi – en autonomi som sammenfaller med prinsipper om medbestemmelse eller samforvaltning. Kravet om kommunal forskriftsregulering av en konflikt som dette understreker en forventning om at utfordringer i utmarka skal løses juridisk og ikke som moralske anliggende. Konflikten som her er beskrevet minner om de scenarioene som var beskrevet i debatten om allemeningens tragedie på slutten av 1960-tallet. Når Høyesterett insisterer på at svaret på konflikter som dette er regulering og forbud, minner dette om en av løsningene på allemeningens tragedie, offentlig regulering. Andre bidrag i denne debatten har vist at det samforvaltning mange steder er et alternativ, men dette har aldri vært et tema i denne saka. Dette vil analyseres nærmere i neste artikkel i dette heftet.

Konklusjon

Å forske på betente konflikter som Kjellerskogen medfører ofte forventninger om å ta stilling til konflikten, eller å løse den. Det vil også være en risiko for at funn tas til inntekt for den ene eller den andre siden. I denne konflikten er det vanskelig å se at det er noen vinnere. Det at en konflikt som dette må løses juridisk er vanskelig å se som noe annet enn et tap for allemannsretten og mangfoldet av brukere og sedvaner i utmark.

Allemannsretten har både juridiske og normative implikasjoner. I sin samtid var friluftsløven godt egnet til å gi retning til en nasjonalpolitisk ønsket bruk da den ble vedtatt i 1957. I dag ser vi at samfunnsendringer gjør at vi må forvente flere Kjellerskog-liknende saker i Norge. Den juridiske handteringen av konflikten varsler om at vi kan forvente et politisk press på et kommunalt nivå. Dette indikerer videre et press på formelle og juridiske løsninger av konflikter som tidligere har vært håndtert uformelt og som en del av lokale normative forhandlinger om hvordan vi skal eller bør bruke utmarka.

Forskning på allemannsretten bør derfor ikke bare påpeke forskjellene mellom hva som er juridisk rett og hva som er moralsk riktig, men også drøfte implikasjonene av disse forskjellene. Praktiseringen av allemannsretten har vært tuftet på en respekt for en uformell forvaltning som er relasjonell og som skjer i møter mellom mennesker og

dyr som sau og hund. Kjellerskogsaka må ses som forvaltningsmessige vardøyer som varsler om en endring hvor konflikter som tidligere har funnet sin løsning i moralske forhandlinger, som lokal praktisering av allemannsretten og gjensidige tilpasninger, nå vil måtte finne sine løsninger juridisk. Kommunene må derfor i økende grad forventes å bære byrden av et lovverk som kanskje er gått ut på dato. Allemannsretten er imidlertid altfor viktig til at vi kan stenge døra til dette som et forhandlingsrom omkring moral. Natur handler om langt mer enn hva vi har rett til å foreta oss, vi må også kunne diskutere hva som er riktig.

Litteratur:

- Hardin, G. (1968). The tragedy of the commons: the population problem has no technical solution; it requires a fundamental extension in morality. *science*, 162(3859), 1243-1248.
- Bateson, G.: Culture contact and schismogenesis. *Man*, 199. 178-183, 1935.
- Bateson, G.: *An ecology of mind*. New York: Ballentine, 1972.
- Brox, O.: Schismogenesis in the wilderness: the reintroduction of predators in Norwegian forests. *Ethnos*, 65(3), 387-404, 2000.
- Brox, O.: Symbolic competition in the Mediterranean. *Journal of Peace Research*, 23(4), 305-308, 1986.

Forfatter:



Gaute Svensson er førsteamanuensis ved Handelshøgskolen, UiT Norges arktiske universitet. Han er sosialantropolog og har doktorgrad i reiseliv. Han underviser og forsker innen temaer som turisme, friluftsliv og lokale tradisjoner og kultur.

E-post: gaute.e.svensson@uit.no

Kontroverser og forvaltning – laksefiske, sauehold og hundekjøring i Nordreisa

Arvid Viken

<https://doi.org/10.7557/ottar.7641>

Denne artikkelen peker på forskjeller i forvaltningen av natur og naturpraksiser i Reisadalen, Nord-Troms; laksefiske i Reisaelva og sauebeiting og hundekjøring i Kjellerskogen. Fisket er styrt av et elvelag, i Kjellerskogen gjelder friluftsløven som gir alle tilgang til området. Elveregimet er omstridt, men akseptert, mens man i Kjellerskogen har hatt en opprivende konflikt. Artikkelen peker på forskjeller med hensyn til institusjonalisering og legitimitet, som hovedårsak.

Nordreisa og Reisadalen rommer en mangfoldig natur som har gitt grunnlag for næringer som jordbruk, skogbruk, tømmerfløting, sagbruk, tjærebrenning, gruvedrift, reindrift, samt jakt og fiske, friluftsliv og turisme. Det har sjelden vært store konflikter mellom aktivitetsområdene, men det har flere ganger vært strid om elveforvaltningen og i senere år også om forvaltningen av Kjellerskogen, et skogsområde hvor det både foregår sauebeiting og hundspanntrening (se den forrige artikkelen i dette heftet). Det er en vesentlig forskjell mellom elva og skogen, elva forvaltes som en allmenning, med styring, organisasjon og regler – et regime, mens Kjellerskogen er uten en spesifikk lokal forvaltning, ut over det statsforvalteren, Statskog og Statens naturoppsyn representerer. Geografisk er det tale om samme område, elva renner langsmed skogen. Forskjellen mellom de to forvaltningspraksisene er tema for denne artikkelen.

Basert på allemannsretten har utmarksområder mange steder i Norge blitt til tur- og aktivitetsområder. In noen grad gjelder det også Reisadalen. Allemannsretten har imidlertid noen problematiske sider. Noen steder blir det for mange som benytter seg av retten, og naturen blir skadelidende og forvaltningsutfordringer oppstår. «De naturaktivitetene allemannsretten tilrettelegger for, er alle mobile praksiser som blir del av landskapsprosesser der friksjoner gir seg til kjenne.», sier Granås og Svensson i en artikkel fra 2022, i en diskusjon av prinsippet. Et av de mest omtalte og omskrevne problemene er det som har blitt kalt «allmenningens tragedie» som dreier seg om hvordan man skal unngå at natur utarmes på grunn av for store uttak eller for mange brukere. Løsningen er privatisering eller statlig styring, ble det hevdet, men det er også påvist mange eksempler på fellesskapsbaserte lokale forvaltningsregimer. I det følgende skal to tilfeller hvor problematikken

er aktuell presenteres; Reisaelva som er forvaltet som en allmenning, tilgjengelig for folk som søker til området som utgjorde Nordreisa kommune før 1973, og Kjellerskogen som er et område der alle har tilgang i henhold til friluftsløven. Løven er den samme overalt uavhengig av lokale praksiser og verdensanskuelser. Løven gir rom for friluftsliv og reiseliv som i dag er langt mer variert enn tidligere – det dreier seg ikke bare om turliv til fots, men også om sykling, padling, hundekjøring, jakt og fiske, til og med kjøring med snøskuter og firhjuling.

Artikkelen er basert på dybdeintervjuer – foretatt i 2022, av mennesker som har hatt posisjoner i elveforvaltningen, har vært hundekjørere, er sauebønder, eller har hatt roller i lokalpolitikken. De som deltok ble informert om prosjektet, og at det dreier seg om datainnsamling og analyser for forskningsformål, ikke å stille diagnoser eller komme med løsninger på det som mange anså som lokale verkebyller.

Elveforvaltningen – kontroverser innen et regime Reisaelva er viktig for reisaværingene. Den er ei anerkjent lakseelv. Dens forvaltningsregime er relativt spesielt, og historisk betinget. Madame Lyng, som var en stor grunneier i tida før 1848, tillot Reisas befolkning å fortsette med nedfelte praksiser knyttet både til uttak av skog og fiske i elva. Reisadalen ble altså forvaltet som en allmenning, et avgrenset område hvor de som bor der har eksklusive rettigheter. I 1848 ble eiendommene overført til Foreningen til Opphevelse av Leilendingvesenet i Skjervøy, og mye grunn har siden den gang skiftet eiere. Området aller øverst i dalen ble solgt til staten i 1866. Forvaltningsregimet for elva er altså gammelt, men eierskifter og rettsvister forteller om uklarhet, uenighet og forhandlinger om hva som har vært gjeldende rett. Selv om det er en slags enighet om dagens regime, skal

man ikke langt tilbake for å finne ganske krass uenighet. Men folk har gjerne ikke annet valg enn å respektere gjeldende regime om de vil fiske.

Fiskeretten i Reisaelva er altså basert på en lokal sedvane som gjentatte ganger har vært prøvd i retten. Den viktigste rettsavgjørelsen fant sted i 1893 da en mann ble stevnet for retten for ulovlig å ha fisket på statens grunn. Retten fastslo at han var fiskeberettiget selv om han ikke var grunneier, men husmann. Han bodde i Nordreisa (den gang kalt Reisa), og det var nok. Siden den gang har det vært et skille mellom grunneierne og de andre fiskeberettigede. Den største grunneieren langs elva er Statskog. Grunneierne har ved flere anledninger hevdet eksklusiv rett til fiske på sine eiendommer, men har bare hatt det i noen kortere perioder.

Retten til å fiske har siden 1980-tallet vært bestemt av dommer i Jordskifteretten. I 1989 ble det bestemt at de fiskeberettigede skulle betale for retten (200 kroner året), og i 1995 at ordningen med fiskekort skulle gjelde alle. Det dreide seg da om sesongkort og en ordning med næringskort, altså

utleierett (og rett til å selge fiskekort) for grunneierne. I en bruksordning fra 1989 ble det bestemt å opprette et elvelag til å forestå elve- og lakseforvaltningen, og i 1991 ble det bestemt at fisket skulle deles med 60 prosent på grunneierne, inkludert staten, og 40 prosent på de fiskeberettigede. Dette ble i 2012 påklagd av Auttima, en organisasjon for de fiskeberettigede, som mente at deres andel var for liten. I sin beslutning fra 2013 stadfestet Jordskifteretten denne fordelingen, og bestemte at alle deretter måtte kjøpe døgnkort, også grunneierne. Ved siden av fiskeretten har uenighetene dreid seg om overfiske, yngeldødelighet, predatorer, bestandsmål, klekkeri, nedstenging, fiskeredskaper, forskningens og ulike kunnskapstypers roller, og de siste årene om fiskeforbud. Med en synkende gyte- og yngelbestand har man forsøkt med ulike fiskebegrensninger. I 2022 og 2023 var tiltaket full fiskestopp. Selv om de fleste erkjenner at noe må gjøres er ikke alle enige i nedstengningen. Hadde folk tatt bestandsproblemene inn over seg ville ikke nedstengingen vært nødvendig – det er fiskeren, ikke fisken som er i sentrum i dagens forvaltning, og det er en hovedside ved problemet, mente en informant.



Reisaelva. Foto: Arvid Viken



Foto: Ole Magnus Rapp

Reisaværingens identitet er knyttet til elva. Fiskeplasser, laksen, dens predatorer, fiskere, inngår i mange slags lokale fortellinger. I tidligere tider var laksen først og fremst mat, men laksefisket representerte også en kultur, folk fisket for trivselen, for båtlivet, strandhogg med bål og kaffekok, samtaler og samvær. I dag er det å fange store fisker viktigere enn matauken. Lek og status har tatt over for nytten.

Kjellerskogen; hund eller sau?

Hundekjøring har siden slutten av 1900-tallet vært en fritids- og turismeaktivitet i vekst i Nord-Norge. Reisadalen har vært et av områdene for dette. Lederen av Nordreisa hundekjørerlag i 2022 har vært en sentral skikkelse og pioner i hundekjørermiljøet. I 1988 flyttet han til Nordreisa og hadde med seg 8-10 hunder. Han bosatte seg flere mil fra Kjellerskogen på en eiendom med skog som han

også trente i. Også andre begynte med hundekjøring på den tida. Noen år foregikk høsttreningen under Røyelkampen (fjell) på eiendommer til bøndene i området, og i Moskodalen i nærheten. Etter noen år flyttet de fleste treningen til Kjellerskogen. Siden 2013 har nesten alle hovedsakelig trent der. Pioneren i miljøet hadde i noen år hundene sine sammen med en annen hundeeier, og de fikk hjelp av hundeeinteressert ungdom som fikk opplæring i hundehold. Flere av disse etablerte seg etter hvert med egne hundespenn. En av dem drev ei tid relativt stort innen turismen. Med Kjellerskogen som viktigste treningsområde flyttet flere hundespanneiere til Kjelleren, men også andre har brukt «arenaen». I 2021 var det opp mot 30 spenn som trente der i løpet av ei uke, omkring 200 hunder, opplyste en av informantene.

I bygda Kjelleren er det flere gårder med opptil 200 vinterforede sauer. Beiteretten faller inn under det som omtales som avtaler, hevd, sedvane

eller alders tids bruk, og er hjemlet i beiteloven fra 1962. Noen beiter på egen grunn, og flere på fellesbeiter der Statskog er grunneier. Saueeierne har vist både til sedvaner og lovregler for å få vekk hundekjørerne. Hundene forstyrrer sauene, sier flere informanter, og viser til tilfeller der sauene har satt til fjells etter møter med hundespann. Til fjells i Kjellerskogen er opp bratte fjellsider som tidvis krever klatring. Sauebøndene har engasjert Norsk bonde- og småbrukerlag som i en del sammenhenger har frontet deres interesser. Saueeierne har også støtte blant bygdefolk, og konflikten har opptatt svært mange av kommunens innbyggere.

I begynnelsen foregikk hundspanntreningen med slep av strippede biler, etter hvert med slep av firhjulinger. Stier, veier og elvepasseringer har blitt modifisert, men det sies at det skjedde i forståelse med grunneieren. Noen bestrider lovligheten i dette. Å ha firhjuling på slep etter spannet blir av noen betraktet som brudd på motorferdselsloven – man må ha motoren på for at bremse- og styresystemer skal virke. Kjellerskogen ble omskapt til en treningsarena for hundekjøring, ble det sagt. I 2013 ble det inngått en avtale mellom partene, men den ble aldri effektivt. I 2015 ble det avholdt et folkemøte på grendehuset i Kjelleren med deltakelse fra alle parter, men konflikten eskalerte også etter det. Det største stridsspørsmålet har dreid seg om reguleringen av området. Hundekjørerne ba flere ganger kommunen om å utarbeide en arealplan for området, mens saueeierne ba om forbud mot hundekjøring i skogen. Kommunen har ikke villet gjøre noen av delene. To av saueeierne reiste derfor sak mot hundekjørerlaget og kommunen, en sak de tapte i lavere rettsinstanser. Saken gikk videre til Høyesterett, som i 2022 avsa en dom som tilsier at kommunen ikke kan unnså seg regulering når noen forlanger det. Derfor satte man i 2023 i gang dette arbeidet, men valgte samtidig å flytte hundetreningsarenaen lengre inn i Reisdalen.

Hva er forskjellen?

Den viktigste forskjellen mellom de to tilfellene er at elva forvaltes av et lokalt regime som formelt er bestemt av Jordskifteretten, mens det i Kjellerskogen ikke finnes noe tilsvarende. I forvaltningen av laksefisket i Reisaelva blir beslutninger tatt av Elvelaget. Det finnes regler for hvordan fisket skal foregå, et organisasjonsapparat som står for tilrettelegging, administrasjon og oppsyn. Formelt sett har beslutningene dermed et slags demokratisk fundament, og systemet er institusjonalisert. I Kjellerskogen fantes ingen arena der saueiere og hundekjører kunne møtes og forhandle. Og dialogen, i den grad den fantes, hadde preg av påstander, baktalelser og skittkasting, på bygda, i aviser og i rettsaler. Uten Elvelaget ville trolig

også elveforvaltningen vært atskillig mer konfliktfylt. Institusjonalisering, sier forskningen, sikrer blant annet økte muligheter for læring, utvikler verdigrunnlag for samarbeid og konfliktløsning, og skaper legitimitet rundt styringssystemet.

Forvaltningsregimet i elva er i dag basert på kunnskap. Man har lange tradisjoner for å håndtere elva basert på mer eller mindre omforent kunnskap ervervet gjennom lang tids praksis, men i stadig større grad er beslutningsgrunnlaget formell kunnskap. Dagens bestandsmål er basert på målinger foretatt av dykkere i regi av anerkjente forskningsmiljøer. Likevel, betviles den faglige gyldigheten av flere vi snakket med. I Kjellerskogen var det imidlertid verre. Det var og er uenighet om hvorvidt ble sauene ble skremt av hundene eller ikke, og om hva som var rett og galt i henhold til ymse lover. Et omforent kunnskapsgrunnlag fantes ikke.

Man kan også si at det dreide seg om legitimitet. Legitimitet har man når et regime er akseptert av dem det gjelder for. For elva er mange av forvaltningsvedtektene omstridt, men akseptert, mens mangel på et styringsregime preget Kjellerskogen. Friluftsløven rommer muligheter for kommunal regulering (særlig i lovens §§ 15 og 16), men dette ble altså ikke gjort. Kommunene kan også forby en aktivitetstype i et område (friluftsløven § 2). Dessuten har kommunen ansvar for arealregulering, hvor områder kan avsettes for friluftsliv, også for en spesifikk type som hundekjøring. Uten regulering av skogen hadde konflikten fritt spillerom, og aktivitetene hadde lav legitimitet. Legitimitet skapes gjennom kunnskap, anerkjente målingsmetoder, formelle regler, gjennomsiktighet, moralske vurderinger, og rettferdighet, hevder forskningen. I elveregimet har dette stort sett eksistert, men i Kjellerskogen har det skortet det på det meste av dette.

Men tilstanden er ikke statisk; flere av våre informanter framhevet at det skjer endringer. Unge er mer lydhøre for kunnskap, og har langt større forståelse for miljøutfordringer og forvaltningsbehov enn eldre, ble det sagt. «Mannfolk over 50 år burde ikke ha noe med elveforvaltningen å gjøre», sa en som har hatt sentrale posisjoner i den. Troen på nye holdninger gir håp for framtida. I det andre tilfellet var behovet først og fremst et forvaltningsregime – og erkjennelse av at slike regimer kan fungere som konfliktdepresser. I 2024 skjer dette, men først etter en høyesterettsdom.

Konklusjon

Reisaelva er både lovregulert og forvaltet, Kjellerskogen er også lovregulert, men i liten grad forvaltet. Dessuten har det vært uklarhet om tolkningen av friluftsløven, beiteloven og motorferdselsloven.



Foto: Ole Magnus Rapp

Artikkelen viser altså hvordan friksjoner i et landskap kan ta ulike veier. Begge områdene som er omtalt, gir rom for friluftsliv og turisme, men som vist kan enkelte aktiviteter bli omstridt når de kommer i konflikt med gammel praksis. På et vis dreier kontroversen i Kjellerskogen seg om en ny og en gammel måte å bruke utmarka på, hvor det nye, som er aktiviteter tilpasset homo ludens, det lekende mennesket, er blitt utviklet på bekostning av homo logos, som først og fremst bidro til å brødfø menneskene som bodde i området. En av taperne i denne utviklingen er også laksen som ikke er blitt behandlet med tilstrekkelig omtanke. En annen taper har vært lokalsamfunnet Kjelleren som har vært preget av konflikt. Forhåpentligvis er dette i endring, når kommunen nå (2024) gjør det den antakelig burde gjort ti år tidligere, flytter hundspanntreninga til et annet område. Det mer almene som kan trekkes ut av denne analysen er at institusjonalisering er en nøkkelfaktor for håndtering av uenigheter om naturbruk. I det ene tilfelle – Reisaelva og laksefisket – har man institusjonalisert uenighetene, og det finnes et forvaltningsregime som har legitimitet. I det andre tilfellet mangler dette og friksjonen fikk utvikle seg til en opprivende konflikt. Altså, den nasjonale allemannsretten kan bli en kilde til stridigheter når den ikke materialiserer seg i lokale styringsregimer.

Litteratur

- Granås, B. & Svensson, G.: På reise med allemannsretten. *Arr. Idehistorisk tidsskrift*, 2, 13-25, 2022.
- Jentoft, S.: Institutions in fisheries: what they are, what they do, and how they change. *Marine Policy*, 28, 137-149, 2004.
- Norges Høyesterett (2022). Kjennelse avsagt 10. mai 2022. *HR-2022-956-A* (sak nr. 22-003313SIV-HRET).
- Pinkerton, E. & John, L.: Creating local management legitimacy. *Marine Policy*, 32, 680-691, 2008.
- Selmer, K. I. : *Rettigheter til laksefiske i Reisaelva*. Masteroppgave. Universitetet i Oslo, Det juridiske fakultet, 2013.
- Viken, A. (2024). Forvaltning og ikke-forvaltning av elv og skog i Nord-Troms, under publisering.

Forfatter:

Arvid Viken se side 20.

Småbruket – ein anakronisme i reiselivets tid

Bjørn Egil Flø

<https://doi.org/10.7557/ottar.7642>

Det som skulle bli den nye kombinasjonsnæringa for småbøndene enda opp med å einast legge ein ny stein til børa åt dei same bøndene. Den politiske satsinga som kan oppsummerast med dåverande landbruksminister Sponheim sitt gjentekne mantra «ta heile gardens ressursar i bruk» innfridde ikkje løfta sine slik mange hadde vona. Derimot førte det til ei heilt ny forståing av kva utmarka er og kva den også skal vere.

Langt nord i landet ligg det ein dal. Den strekkjer seg frå ein fjordbotn i Nord-Troms og sør-austover mot finskegrensa. Langs dalbotnen svingar elva seg kring sjølvskapte sandmeler som har danna grunnlaget for grøderike jordstykke der bufaste folk kunne så sine fyrste vekstar. Lenge grodde det godt her, brukarane på dei små bruka rydda seg jorder på jamt meir tungbrota mark, alt for å bli større, men likevel vart dei aldri store nok.

Tida gjekk ifrå småbruka her, som så mange andre stadar i landet. Det som før hadde halde dei oppe – kombinasjonen – vart vekk. Det sesongbaserte arbeidet i skogen, til liks med arbeidet på havet, forsvann i visjonen om den løfterike industrialiseringa der spesialisering og effektivisering var det rådande mantra for å auke velferda og betre levekåra. Ein dag gjorde ei maskin jobben for 100 mann i skogen og på havet skrapa trålen botnen under det som ein gong var landets viktigaste distriktsnæring. Jordbruket og bøndene var viktige brikkar i moderniseringa av landet. Her transformerte bondekannibalismen mange små til få store, alt under dekke av mantraet; *færre, men sterkare*. Det baserte seg på ideen om at for å styrke økonomien i jordbruket måtte det bli færre bønder, fyrst då kunne kvar av dei som vart att bli større og produsere meir. Slik skulle det moderne jordbruket byggast.

Men gradvis etablerte det seg ei uro. Frå tiåret sist på 1990-talet – på halen av WTO-forhandlingane og det multifunksjonelle landbruket – og framover, grodde uroa hjå jamt fleire som meinte å sjå at mange små jordbruks-grendene hadde tapt noko medan me streva etter moderniteten. Fleire av våre tidlegare så blømande småbruksbygder var prega av vassjuk jord, høymoler og tromsøpalmer som omkransa dei tomme husa med dei blinde vindauga, alt vitna om at småbrukets tid var forbi.

Ny politikk

Rundt milleniumsskiftet tok ein ny landbrukspolitikk form, ein politikk som hadde eit uttalt mål om å bygge ein ny kombinasjon for dei små bruka. I spissen for den nye politikken stod venstrestatsråd og nyslått landbruks og matminister Lars Sponheim. På pulten framom han låg det ei landbruksmelding som Kåre Gjønnes hadde fått utforma eit par år tidlegare. Sponheim må ha likt det han las i den meldinga. Formuleringa «*For å styrke inntektsgrunnlaget for landbruket, mener Regjeringen det er nødvendig at landbruksnæringen sikres muligheter til økt næringsmessig utnyttelse av utmarka*», vart sjølv fundamentet åt den nye landbruksministerens gjentekne mantra om å «*ta heile gardens ressursar i bruk*». Småskala matproduksjon, gardsbaserte reiseliv og opplevingar i utmarka skulle bli ei viktig kjelde for å kompensere for småbrukas manglande moglegheit til å auke volumproduksjonen, slik dei større bruka kunne gjere. Slik skulle sysselsettinga og busetnaden i småbruksgrendene sikrast.

Kring om i heile landet arbeidde forskarar, utgreiarar og eit hopetal med lokale prosjektgrupper med å utvikle bygdene i Sponheims bilete. Oppdraget var å legge til rette for å ta natur- så vel som kulturverdiar i bruk på nye måtar, måtar som kunne gi høgare verdiskaping enn kva den tradisjonelle bruksmåten gjorde. Den sokalla Fjellteksta frå revidert nasjonalbudsjett for 2003 opna for at også nasjonalparkar og verdsarvområde vart gjort til innsatsfaktorar for ny næringsutvikling. I 2005 vart ein ny politikk sett ut i livet. Den fekk namnet Landbruk Pluss og skildrar det som i vegleiarer for alle som jobba med landbruk og bygdeutvikling vart omtala som modernisering og nye strategiar i landbrukspolitikken. Dette skulle gjere det lettare å nytte bygdens ressursar – både arealressursar og infrastrukturelle ressursar som vegar og bygningar og liknande – på nye og meir kreative måtar.

Denne nye politikken var tufta på eit ønskje om å legge til rette for kreative verksemdar over heile landet og med det skape lokalsamfunn som vert opplevt som meir attraktive, særleg for dei unge. Stikkorda var opplevingar, identitet og distingverande symbol. Eller som ho sa, dåverande Kommunal- og regionalminister Åslaug Haga, då ho presenterte Regjeringa sin handlingsplan for kultur og næring i juni 2007; «*Ved å satse på næringsutvikling som også er basert på kultur, opplevelser og fritid så vil dette være med å gi identitet og attraktivitet til et sted. Kultur og opplevelser betyr mye for folk, uansett hvor i landet en bor*». Haga hadde også varm støtte frå både Næringsminister Dag Terje Andersen og Kulturminister Trond Giske som baa hadde arbeida saman med Haga om å utforme handlingsplanen.

Den nye distriktspolitikken må forståast som ein del av noko større. Den heng nært saman med det som vert kalla det kulturelle skiftet i samfunnsfaga og då også i bygdesosiologien. Mot slutten

på 1990-talet kom den før så materielt orienterte distriktspolitiske debatten til å orientere seg meir og meir om sosiale representasjonar. Inspirert av postmoderne teori om det nye forbruket såg stadig fleire ei von i at den symbolkonsumerande middelklasseforbrukaren, med frie yrkjer og meir pengar og ferie enn nokon gong før, skulle legge sin elsk på det rurale. Forskarar og rådgivarar meinte bøndene burde utnytte det dei såg som nisjar i marknaden og starte «fortelje dei gode historiene» og «pakke inn» produkta sine i stadeigne miljøvennlege symbol. Det rurale skulle seljast, rurale tradisjonar, aktivitetar og kultur skulle gjerast om til varer og seljast på den nye marknaden og bønder og bygdefolk skulle lærast til å stimulere forbrukarane sin hunger etter distingverande symbolprodukt.

«*Det var ei enorm tru på at reiselivet skulle snu den årelange negative spiralen som me hadde opplevd så lenge*», sa ein pensjonert ordførar frå ei fjellkommune i Sør-Noreg til meg for eit par år sidan.



Foto: Ole Magnus Rapp

Han meinte at det han kalla «*reiselivsrusen*» gjorde at «*me gjekk for langt i å legge til rette for dei som me vona skulle kome, slik gløynde me dei som alt var her*».

Liknande tilbakeskodande refleksjonar har eg høyrte frå mange andre. Og svært ofte handlar det om arealbruken i utmarka. Det handlar om at løype- og sti nettet, hytteområde og ulike tilretteleggingstiltak for rekreasjonsbruk av utmarka har blitt viktigare enn å ivareta småbruka og den tradisjonelle beitebruken. Utmarka er ikkje lenger det den var, den er ikkje beitemark og hushaldsforråd for den lokale befolkninga, men ein rekreasjonsarena nytta som ein rekvisitt for å lokke forbiপাসse- rande til kortare eller lengre stopp.

Utsyn

«*Det vert berre vanskelegare og vanskelegare for kvart år som går*». Den godt vaksne bonden har funne seg ei skåk å stø seg på, forma er ikkje som den ein gong var. No lyt han stogge opp for å hente att litt pust etter at me hadde gått litt vekk frå dei andre i gruppa for å kome oss opp på ei lita høgde i den elles så flate og delvis skogkledd elvedalsbotnen. Den frodige bygda breier seg vakkert utover elvedalen og kontrasterer fjellsidene som kneisar over bygda. Her ligg småbruka side om side og vitnar om det bonden kallar «*dei gode tidene*». Han snakkar om 1960-åra og fyrste 1970-åra, «*då var det drift på alle bruka her. Det var folk her heile året, ikkje berre to veker på sumaren*».

Han romantiserer ikkje fortida – til det er kroppen for tungt merkt av gamalt slit – han skildrar berre det som ein gong var ei levande bygd. Han skildrar ei bygd der dei fleste var knytt i hop på ein annan måte enn kva dei er i dag. Jau da, han har god kontakt med naboane, i alle fall nokre av dei, men likevel er det annleis i dag enn då han etablerte seg her. Heile livet har han kombinert gardsdrifta med arbeid utanfor bruket, «*det har vore heilt naudsynt for økonomien*», fortel han. Nett det har han til felles med dei fleste kring om på småbruka, både her som elles i landet.

Småbruka er små, sjølv om dei likevel er større enn før. Dei få aktive bøndene som framleis driv har plussa på arealet. Nokre har kjøpt meir mark, men dei fleste har leigd nokre mål etter kvart som grannane har avvikla drifta. Likevel har dei ikkje klart å halde tritt med veksten i bruksstorleik som har følgt strukturutviklinga i jordbruket. Det som ein gong var 10 – 12 bruk i drift er i dag redusert til knappe fire bruk. Mesta like mykje jord er i drift, no som då, men dei få aktive bruka er framleis berre som småbruk å rekne.

Slagmark

Den eldre bonden svingar høgrehanda ut framom seg, for liksom å presentere skogsområde som omkransar oss, før han seier; «*Det har blitt ei slagmark dette no*». Marka han syner til er Kjellerskogen, eit skogkledd område på knappe seks kvadratkilometer på austsida av vegen innover Reisadalen. Medan slaget han refererer til har stått mellom beitebrukarane her og ei etter kvart jamt større gruppe hundekøyrarar.

Som Arvid Viken skriv om i sin artikkel i dette heftet, har saka sitt utspring kanskje så mykje som 20 år bak i tid. Frå då det gradvis starte vekse fram eit aktivt hundekøyrarmiljø her. I fyrstninga gjekk «*sambruken*» med beitebrukarane toleleg greitt, men i takt med at det vart fleire hundekøyrarar og aktivitetsnivået auka kom også konfliktane både sterkare og tidare. Bøndene meinte hundekøyringa skremde sauene vekk frå området. Lamma vart skilde frå mordyra, meinte bøndene og hevda det skuldast auka stress som følge av hundekøyringa. Det høge aktivitetsnivået gjorde også sitt til at dyra gjekk lenger opp i den bratte lida og somtid kunne dei gå i fjell.

Kanskje handla det ikkje berre om talet på hundekøyrarar aleine, kanskje handla det like mykje om at sjølv køyringa etter kvart fekk ein anna seriositet over seg. Ein av hundekøyrarane fortalte at det etter kvart kom «*ein annan type hundekøyrarar til*», som han sa. «*Før trenna me ikkje like mykje for konkurranse, men køyrde meir for rein rekreasjon*». Men i dag er hundekøyring i større grad vorte både konkurranse og somtid næring på same tid. Og ikkje minst har hundekøyring auka i popularitet, fleire driv større og med meir hundar.

Nett det skriv som sagt Arvid Viken meir detaljert om i artikkelen «*Kontroverser og forvaltning*» i dette heftet, så eg går ikkje meir inn på det her anna enn at eg vil nemne at på det tidspunktet eg snakka med bonden, var konflikten på sitt sterkaste.

Ikkje unik

Derfor var også forteljinga som den eldre bonden gav meg ekstra sår. Det var lett å merke at det gjekk innpå han, det var tungt å stå i dette og han var sant å seie ikkje sikker på kor langt han orka å ta saka. «*Men det som skjer her*», seier han og ser bort på meg «*det er på ingen måte unikt*». Kanskje var det det som gjorde at han fant ork til å stå løpet ut, altså at han såg sin kamp i samband med den kampen fleire av hans yrkesbrør kjempar kring om i landet. I alle fall var det slik eg tolka det der og då. Han såg prinsipielt på saka og fant at den ikkje var unik.

Sjølv var eg komen rett frå ei intervjurunde i samband med eit anna forskingsprosjekt der eg hadde møtt beitebrukarar frå fleire delar av landet og over alt ligg liknande saker å vakar i vasskorpa. Derfor følgde eg han i vurderinga om at konflikten i Kjelleskogen ikkje var unik. Rett nok har nett denne konflikten utarta seg, ikkje berre gjennom at den har enda i rettsapparatet, men også til fysiske konfrontasjonar mellom folk. Så slik sett er den unik på sin måte, men i prinsippet er dette likevel berre nok ei konflikt der dei tradisjonelle utmarksbrukarane opplever å verte fortrent til fordel for ny bruk og nye brukarar.

Slaget i Kjellerskogen utfordrar ikkje berre den tradisjonelle utmarksbruken, men heile omgrepet

utmark og med det spørsmålet om kva utmarka er og kva den skal vere.

Utmark

Sjølve ordet utmark skildrar ei mark som ligg utanfor, vanlegvis utanfor gjerde, og den skil seg frå innmarka. Utmarksomgrepet er mesta avhengig av innmarksomgrepet for å ha meining – utan innmark finst ikkje utmarka, då finst berre mark. Nett dette syner kor strekt omgrepet er fest i jordbruks-samfunnet. Oppgjennom heile det gamle jordbruks-samfunnet har utmarka vore skatta som ein viktig fôrressurs for bøndernes buskap, samt som matforråd for hushaldet som har fangsta, jakta, fiska og sankta bær og ville vekstar. For den som set seg ned å les dei gamle lovtøkstene



Foto: Arvid Viken

vil det vere iaugefallande kor stor del som er via bruk og sambruk av ressursane i utmarka. Utmarka har med andre ord spelt ei viktig materiell rolle for oss, og då særleg for jordbruksbefolkninga, oppgjennom heile vår historie.

Gjennom heile etterkrigstida og kanskje heilt fram til fyrst på 1970-talet var utmarka og utmarksbruken om lag slik den hadde vore i fleirfaldige generasjonar i dei fleste lokalsamfunna våre. Grendenes mange småbønder samarbeida om det meste av arbeidet knytt til utmarksbruken. Vedlikehald av gjerder og sankekve, tilsyn av dyra på beite og ikkje minst sanking. Framleis var det nok bønder i lokalsamfunnet til at arbeidet var overkomeleg, samstundes letta samarbeidet byrda for kvar einskild og knytte folk saman med funksjonelle sosiale band.

Truleg var det dette samarbeidet og til dels også samhaldet, bonden tenkte på då han nemnde på «*dei gode tidene*» der me stod saman å såg utover bygda. Det var eit samfunn prega av relativt stor symmetri mellom lokalbefolkningas interesser i utmarka. Dei brukte utmarka om lag på same måten alle i hop og difor hadde dei også mykje godt den same forståinga for kva og korleis ting skulle gjerast.

Asymmetri og utmarkas ontologi

I dag veit me at alt dette har endra seg. I dag har symmetrien blitt til asymmetri, i dag ser me at det berre er dei langt færraste i grendene som nyttar utmarka til beite. Og går me utom grendesamfunnet og inn til tettstadane og byane der folk flest bur, er det ingen av oss her som driv beitebruk i utmarka, derimot har me heilt andre interesser i denne marka og somme av oss – særleg dei litt yngre og ivrigaste – har også mesta slutte snakke om utmark, men nyttar i staden ord som natur og somtid endatil villmark. Me har ikkje berre ein heilt annan utmarksbruk og med det også eit heilt anna syn på utmarka, men me har også fått heilt andre idear og andre forståingar om kva utmarka er.

Det skjedde med andre ord eit ontologisk skifte for utmarka, for å bruke eit litt djupfilosofisk omgrep. Konsekvensen av alt dette er at me også fekk andre tankar om kva utmarka skal nyttast til og ikkje minst korleis den skal forvaltast. Frå milleniumskiftet og framover vart utmarka noko anna enn kva den var før. Den gjekk frå å vere beitemarka åt dei lokale bøndene og ei kjelde for haustbare spiselege ressursar som sakte vart innvevd i pengeøkonomien, til å bli det eg ovanfor kalle ein rekreasjonsarena nytta som ein rekvisitt for å lokke forbi-passerande til kortare eller lengre stopp.

Sponheim sitt arbeid og den påfølgande flaumen av forskingsrapportar, utgreiingar og stortingsmeldingar om korleis utmarka kunne nyttast til å skape inntekter og ny giv for dei elles så marginaliserte jordbruksområda, fekk betydning. Kanskje vart ikkje betydninga større enn kva Sponheim sjølv hadde vona, men eg er viss på at det fekk ei anna betydning enn kva hensikta var. For der intensjonen var å legge til rette for ein næringskombinasjon som kunne kompensere for fråfallet av fleirsylsteriet som hadde oppretthalde småbruka i generasjonar, vart konsekvensen for svært mange berre nok ein stein til byrda. I Kjellerskogen til liks med fleire andre områder kring om i landet kan me sjå at den nye politikken var lite til hjelp for småbruka, dei vart uansett einast ei anakronisme i reiselivets tid.

Forfatter:



Bjørn Egil Flø har doktorgrad i sosiolog frå NTNU med fordjuping i bygdesosiologi og arbeidar i dag som seniorforskar ved Norsk Institutt for Bioøkonomi (NIBIO). Forskinga hans har vore konsentrert om dei sosiale og kulturelle prosessane kring bruk og forvaltning av naturressursar. I 2021 redigerte han artikkelsamlinga «Utmark i endring» saman med Frode Flemsæter (Cappelen Damm Akademisk – open access)
E-post: bjorn.flo@nibio

